

František Trávniček (1888–1961): poznámky k životu a dílu

MARTINA ŠMEJKALOVÁ

František Trávniček (1888–1961): notes on his life and work

ABSTRACT: František Trávniček (1888–1961) was one of the major figures in Czech linguistics during the 20th century. The wide range of his research had an important impact on the development of various areas of both diachronic and synchronic Czech linguistics, and his scholarly legacy lives on. After 1948, he held high positions in scientific institutions and expert organisations and was undoubtedly an authority in the system of research organisation. He was also politically active. His scholarly and public activities have already been researched quite extensively, but only fragmentarily. As a result, there has thus far been no synthetic elaboration on his life and work in the Czech historiographical literature. In commemoration of the anniversary of František Trávniček's birth, the aim of the present study is to contribute to a comprehensive evaluation of Trávniček's scholarly work and his life in the historical context of the 19th and 20th centuries. This is done through the analysis of thus far unanalysed primary sources as well as secondary sources.

Key words: František Trávniček, biography, linguistics, Czech studies, history, historical grammar of Czech

Klíčová slova: František Trávniček, biografie, jazykověda, bohemistika, historie, historická mluvnice češtiny

Úvod

V letošním roce uplynulo sto třicet let od narození Františka Trávnička. Ačkoliv bezpochyby náležel k velikánům české bohemistiky 20. století, „Trávničkův život a dílo [...] nebyly dosud zhodnoceny v plné šíři“ (Jelínek, 2006, s. 24). Jeho lingvistický odkaz je přitom i v současnosti živý, o čemž svědčí množství domácí a zahraniční literatury, která se buď odkazuje k jazykovým dokladům z Trávničkova díla, nebo se o jeho výklady opírá jako o svůj referenční rámec.

Stav poznání

Současný stav poznání je z kvantitativního hlediska saturovaný nespočtem dobových jubilejních příspěvků, reflektujících Trávničkovo někdejší prominentní postavení, ale i novějších hodnotících textů či analýz různých segmentů odborné činnosti, které dokumentují šíři Trávničkova lingvistického záběru i jeho význam ve vývoji české lingvistiky. Zřejmě nejčetněji se Trávničkovým odkazem zabýval Milan Jelínek (např. Jelínek, 1961a, 1961b, 2006, 2008a, 2008b; ve vzpomínkách Jelínek, 2018), jubilejní stati zpracovali Adolf Kellner (1948) nebo Miroslav Grepl (vyčerpávajícím a vysoce zasvěceným způsobem, viz Grepl, 1988), Jaroslav Bauer (1953), Václav Křístek (1958) či Dušan Šlosar (1988–1989), ve *Slově a slovesnosti* publikovali laudatia Jaromír Bělič (1958) nebo Jan Chloupek (1988), u příležitosti Trávničkova skonu jeho odkaz shrnuli Jaromír Bělič (1960–1961), Jaroslav Bauer (1961), Alois Jedlička (1961), František Daneš (1961), Bohuslav Havránek (1961), v zahraničí např. Marc Vey a André Mazon (1962),

kteří jej označili za našeho „nejvýznamnějšího a nejkompexnějšího bohemistu“,¹ nebo Eugen Jóna (1961), Štefan Peciar (1961) a další.

Téma Trávničkovy úlohy při reprezentaci myšlenek Pražské školy na Masarykově univerzitě kriticky osvětlil už Jan Firbas (1970), četné jsou příspěvky zabývající se jeho postoji v období tzv. boje o strukturalismus (viz dále v textu), je vzpomínáno na Trávnička-učitele (Balhar, 2008; Večerka, 2008) i didaktika (Doležalová, 2013).

Trávničkovo dílo je shrnuto v postupně budované personální bibliografii (Pražský lingvistický kroužek, 1938; Kellner, 1948; Tyl, 1958; Vašek, 1962; Ullrichová, 1988), hlavní faktografické údaje i některou méně známou literaturu shrnuly historičky Jana Čermáková a Miroslava Menšíková (2017).²

Cíl studie

Co však dosud schází, je zasazení Trávničkova života a díla do společenského, kulturního a historického kontextu a usouvzažnění citovaných fragmentů v souhrnnou syntézu. Některé studie s přihlédnutím k jejich adoračnímu charakteru navíc vyvolávají otázku, zda jsou plně objektivní; některé jsou si obsahově tak blízké, že prakticky reduplikují již řečené (srov. např. Kellner, 1948, a Bauer, 1953, nebo nekrology z roku 1961). Náš – rozsahem omezený – článek nemůže mít ambice takto vysoké, a dokonce nemůže ani postihnout všechny oblasti Trávničkovy tvorby, nemá-li nabýt podoby pouhého komentovaného výčtu. Usilujeme proto zejména o rekonstrukci hlavních tahů Trávničkových osobních i profesních osudů v souvislosti s historií české (československé) společnosti a o zpřesnění vlivu historických faktorů formujících jeho odborný, politický i osobnostní vývoj.

Vědecké dílo Františka Trávnička totiž nepochybně s historickými událostmi souvisí, tím spíše, že aktivně dovoloval, aby je ovlivňovaly, a vlastní politické angažmá po komunistickém převratu v roce 1948 zanechalo v jeho pracích silnou ideologickou stopu. Značný časový odstup od Trávničkovy éry nám nicméně s užitkem umožňuje zúročit fakt, že česká lingvistika po roce 1989 již měla prostor nahlédnout své dějiny v obtížných historických údobích (např. Novák, 1991; Leška, 1993), a také (tam, kde je to možné) uplatnit zásadu „netříditi postoje, ale existující díla; oddělit práce poplatné době od prací hodnotných“ (Panevová, 1993, s. 132). Jedním z případů, kdy „těžko snesitelná politicky ideologizující kurtoazie“ téměř zastřela lingvistický význam díla, může být např. Trávničkova historická skladba z roku 1956 (Trávniček, 1956), již pokládá R. Večerka za „jednu z nejoriginálnějších historických skladeb slovanských jazyků“ (Večerka, 2008, s. 231).

Ačkoliv hlavní kostra Trávničkova života je všeobecně známa, přetrvávají zatím v jeho životopise některé mezery, jež se alespoň částečně pokusíme zacelit. Nejasnosti

¹ Viz Vey – Mazon (1962, s. 378): „Le précédent tome de la *Revue des Études slaves* était déjà sous presse lorsque nous parvint la nouvelle de la disparition du plus éminent et du plus complet bohémiste, František Trávniček, [...]“

² Ze všech uvedených zdrojů v článku vycházíme, ale pro neúměrný nárůst textu je vždy znovu necitujeme. Ze stejného důvodu neuvádíme celé (někdy i několikařádkové) internetové odkazy na online zdroje.

panují např. ohledně Trávníčkova vojenského nasazení a vědeckého pobytu v Rusku v letech 1916–1919, a přestože do jeho života zasáhly dva extremistické totalitní režimy, o jeho aktivitách v období protektorátu se dosud ví málo, stejně tak jako o úloze předsedy Ústředního akčního výboru vysokých škol v Brně po roce 1948 apod.

Trávníčkův lingvistický odkaz byl již zhodnocen nesčetněkrát. Cílem článku je proto doplnění stávajících znalostí o pohledy snad dosud opomíjené a ozřejmení kontextu vzniku některých děl, která jsou pravidelně označována jako přelomová.

Metodologie

Ve studii využíváme metod obvyklých v historickém lingvistickém výzkumu: (i) komparace závěrů sekundární literatury, jejich revize a konfrontace s primárními zdroji; (ii) obsahové a kontextuální analýzy primárních publikovaných i nepublikovaných textů lingvistické i nelingvistické povahy.

Struktura studie

Obvykle jsou syntetizující biografické stati děleny zvlášť na část životopisnou a zvlášť na část analyzující autorovo dílo (srov. např. základní práci Kellnerovu, 1948, práce Jelínkovy, 1961b, nebo Greplovy, 1988, aj.). My jsme vyšli z předpokladu, že historické události a vědeckou práci nelze posuzovat izolovaně, neboť – zejména v Trávníčkově případě – na sobě byly vzájemně úzce závislé a navzájem se podmiňovaly. Proto jsou jednotlivé kapitoly strukturovány tak, že nejprve je ozřejmena iniciační životopisná situace a na ni navazuje (v rámci možností) longitudinální výklad o té části Trávníčkova díla, jež byla danou událostí podnícena: zájem o otázky dialektologické a historicko-jazykové je vyvozován z Trávníčkovy jazykové zkušenosti v dětství a mládí (o tom ostatně už Jelínek, 1961b, s. 8), do období univerzitního studia klademe počátky Trávníčkova zájmu o syntax, s výukou na středních školách nepochybně souvisí jeho celoživotní dílo didaktické, pobyt v Rusku zase oživil jeho zájem o rusistiku, čilý filologický ruch první republiky se projevil nejen v jeho budování brněnské slovanské filologie, v práci na půdě PLK, ale také v zakázkovém díle – v *Slovníku jazyka českého*, období protektorátu zcela jistě potencovalo jeho zájem o současné mluvnictví, jazykovou kulturu a jazykovou osvětu, až konečně období poúnorové založilo vlnu Trávníčkova díla v oblasti angažované lingvistiky.

Historická mluvnice, dialektologie

Narodil se³ jako František Josef Trávníček 17. srpna 1888 ve Spešově č. p. 12⁴ do rodiny půlláníka Františka Trávníčka⁵ a Anny, roz. Fikesové.⁶ Jeho dětství bylo poznamenáno

³ Na digitalizované matriky Trávníčkova rodiště bylo poprvé poukázáno na *Wikipedii* v hesle František Trávníček; dostupné online, cit. 23. 3. 2018.

⁴ MZA, Matrika narozených 1830–1898, Spešov, okres Blansko, původce Bořitov, sign. 146, s. 160. Dostupné online.

úmrtími v rodině: jako jediný ze sourozenců dožil dospělého věku o rok mladší bratr Josef,⁷ bratr Engelbert zemřel ve věku 7 let,⁸ sestra Anna zemřela při narození 23. srpna 1895,⁹ na následky porodu zemřela 17. září 1895 Trávníčkova matka.¹⁰ Trávníček se odstěhoval do jejího rodiště ve Svinošicích č. p. 50, kde ho vychovávali prarodiče (dědeček byl rolníkem – famíliantem). V letech 1894/1895–1898/1899 zde vychodil jednotřídní obecnou školu.¹¹

V roce 1899 složil přijímací zkoušku na gymnázium v Brně-Černých Polích, první českou střední školu na Moravě, a stal se jedním z nejlepších žáků (Kyas, 1967; Nekuda, 1967, s. 140). Gymnázium bylo v době Trávníčkovy školní docházky proslulé vysokou „univerzitní“ náročností a mimořádnými, až „přehnaně stupňovanými“ požadavky, které byly motivovány snahou obstát v konkurenci s německými školami (Nekuda, 1967, s. 21). To spolu s lingvistickým zaměřením gymnázia, mnohačetnou hodinovou dotací klasických i živých jazyků, vytvořilo výborné předpoklady pro jeho budoucí vědeckou práci.

Rané jazykové zkušenosti v moravském rodišti je tradičně připisován Trávníčkův silný zájem o dialektologii a historii jazyka. To potvrzuje i postřeh Jakobsonův, usazující Trávníčkovy dialektologické práce do širšího kontextu: „Sotva náhodou s moravským prostředím souvisí všechny souhrnné práce o českých nářečích: [...] Šembery, Bartoše [...], Trávníčka a Havránka“ (Jakobson, viz Toman, 2017, s. 87).

Již ve svých dvaceti třech letech publikoval studii *Příspěvek k otázce přehlásky a – ě v nářečích moravských* (Trávníček, 1911a). V ní – s ohledem k badatelské zkušenosti pochopitelně – axiomaticky vycházel z předpokladu (Gebauer, 1963, s. 118–119), že „přehláska a-ě pronikla ne-li veskrze, tedy zajisté velikou měrou také v moravštině“ (ibid., s. 119; např. tvar *kuřa* pokládá za novotvar sekundárně vzniklý podle tvaru *kuřata*). Snažil se doložit premisu, že přehláska *a > ě* se časem „zrušila anebo analogií znovu se *a* nepřehlasované uvedlo“ (Trávníček, 1911a, s. 22). Opíral se o Bartošovu autoritu (Bartoš, 1886, 1895), ale přesto už v této juvenilitě prokázal samostatný úsudek:

„[Při posuzování hanáckého nářečí] bude s výhodou na okamžik vzdáti se Bartošova rozčlenění na okolí důležitějších měst a přidržeti se Šemberova *horského nářečí* s omezením na dolní tok Svitavy a Svatky. [...] Tvoří pro nás jednu souvislou skupinu, v níž rozsah přehlásky je stejný.“ (Trávníček, 1911a, s. 22–23)

Důvod „zrušení přehlásky“ v moravských nářečích spatřoval ponejvíce v silném vlivu analogie, např. v „působení tvarů tvrdých na souběžné měkké“ (ibid., s. 25).

Závislost na Gebauerovi Trávníček rychle (byť ne úplně) překonává (Kellner, 1948, s. 17–18). Lze předpokládat vliv Šachmatovův, jestliže na rozdíl od Gebauera, který

⁵ Ibid., s. 68, s. 198 (nar. 5. března 1862).

⁶ Ibid., Matrika narozených 1868–1884, Svinošice, okres Blansko, původce Lipůvka, sign. 555, s. 8 (nar. 27. listopadu 1869).

⁷ Ibid., cit. Matrika narozených, sign. 146, s. 165 (nar. 19. října 1889).

⁸ Ibid., s. 174. Matrika zemřelých 1833–1938, Spešov, okres Blansko, původce Bořítov, sign. 160, s. 54 (16. září 1891–15. dubna 1898).

⁹ Ibid., cit. Matrika narozených, sign. 146, s. 188.

¹⁰ Ibid., cit. Matrika zemřelých, sign. 160, s. 51. Jeho otec se znovu oženil 28. ledna 1896. Sign. 146, s. 198.

¹¹ SOkA Blansko, fond Základní devítiletá škola pro 1.–5. ročník Svinošice, třídní výkazy. Dle rešerše archivu.

podával „historickou mluvnici psaného jazyka“ (Komárek, 1963, s. 724), Trávníček do zkoumání historického hláskosloví zapojoval mluvené slovo v podobě nářečního materiálu a jeho interpretaci z diachronního hlediska (ibid., s. 725). Toto pojetí završil ve 30. letech *Historickou mluvnici československou* (Trávníček, 1935), „jež unikla ze začarovaného kruhu psaného jazyka a pokusila se popsat český i slovenský hláskoslovný a tvaroslovný vývoj v celé jeho bohaté diferenciaci místní“ a znamenala „kvalitativně nový stupeň, novou epochu ve vývoji české historické mluvnice“ (Komárek, 1963, s. 725, 727, tam i analýza *Historické mluvnice*). Za průlomovou se pak pokládá historická skladba z roku 1956 (Trávníček, 1956, o tom např. Šlosar, 1993, s. 57).

Ani Trávníčkovy dialektologické začátky ale nebyly vždy jednoduché, např. jeho mapa „národa československého“ (Boháč – Trávníček, 1913) se dočkala kritiky Antonína Frinty: chybí měřítko, „český koutek v Kladsku téměř zdvojnásoben“, opomenuto „území Moravců na Ratibořsku“, nesprávné hranice „nářečí vychodočeského“ a „podřečí podkrkonošského“ (Frinta, 1921, s. 84–85). V pozdější publikaci *Moravská nářečí* (Trávníček, 1926, v předmluvě datace již k roku 1924) Trávníček rozlišil nářečí moravskočeské, hanácké, slovenské a lašské, přičemž hlavním rozlišovacím kritériem byly střídnice za *y* a *ú*, doplněné o další hláskoslovné znaky. Inovativně odmítl Bartošovo minuciózní vymezování „podřečí“ (ibid., s. 13; o vývoji dialektologické terminologie u Trávníčka viz Bělič, 1972), avšak většinou se přidržel starších Bartošových teorií, což se znovu stalo předmětem kritiky, stejně tak jako skutečnost, že výzkumy nejsou opřeny o „metody jazykového zeměpisu“, jak je už v té době teoreticky vymezil Havránek (Frinta, 1927, s. 394):

„Je až s podivem, jak houževnatě [Trávníček] podceňoval význam jazykovězeměpisné metody. Průběhu hranic mezi nářečními jevy nepřičítal hlubší význam, v jazykových mapkách by rád viděl jen pouhé ilustrace k popisům nářeční situace, k členění dialektů. [...] Tato metoda [mu] byla cizí.“ (Balhar, 2008, s. 227)¹²

Frinta přiznal Trávníčkovu dílu status mapy „prakticky-školského významu“ a „základu“ pro další dialektologické práce (Frinta, 1927, s. 398; tam rovněž viz „Odpověď prof. Františka Trávníčka“, s. 398–401, v níž se vcelku oprávněně ohradil: „Mapa je jen součástí mého spisku. [...] Je to [tedy – pozn. M. Š.] jen prakse a ani kouštíček toho, čemu se říká věda?“).

Trávníček sám si byl dobře vědom, že přípravné práce pro moderní studium dialektů jsou teprve v počátcích (ibid., s. 401). Rychle pochopil, že klasické studie nejsou zcela spolehlivé, a proto začal starší údaje ověřovat a doplňovat terénním výzkumem, a to i se zapojením studentů Masarykovy univerzity v Brně (Kellner, 1952, s. 169; Trávníček, 1935, s. V).

V březnu 1937 byla z Trávníčkovy a Havránkovy iniciativy při Matici moravské ustanovena dialektologická komise (předsedou F. Trávníček), vydávající mj. ediční řadu *Moravská a slezská nářečí* (Kellner, 1952, s. 170–171).

¹² Později, v 50. letech, se Trávníček opřel o hledisko marxistické jazykovědy a označil jazykový zeměpis za relikvitu doby, „kdy se nerozumělo správně podstatě jazyka“ (Králik – Voráč, 1955, s. 186).

Dialektologický a historicko-srovnávací aspekt pronikal také do Trávníčkových studií laděných sociolingvisticky, mapujících jazykové kontakty češtiny a slovenštiny, resp. problematiku tzv. československého jazyka (Šmejkalová, 2005; Malčík, 2015). Zatímco v období první republiky publikoval své vědecké názory v souladu s oficiální doktrínou a zároveň starší lingvistickou tradicí (Gebauer pokládal slovenštinu za nářečí českého jazyka, Komárek, 1963, s. 724) a pojem *český jazyk* stavěl jako hyperonymum pro všechna tato „nářečí“ (Trávníček, 1924, s. 90; 1926, s. 5; v širším kontextu Švagrovský – Ondrejovič, 2004), po únoru tyto teze kritizoval jako odraz třídních zájmů reakční šovinistické politiky předmnichovské buržoazie sloužící k politickému a hospodářskému ovládnutí Slovenska¹³ (např. Trávníček, 1952).

Trávníčkovo dialektologické dílo je označováno za mezník české dialektologie (Kloferová, 2007, s. 354n.) a patří mezi ty oblasti jeho vědecké činnosti, jež mají trvalou hodnotu.

Aspektologie, syntax

Po absolvování gymnázia (maturoval 24. června 1907¹⁴) přichází do Prahy, kde byl ponejvíce spjat s Novým Městem a zejména s Královskými Vinohrady. V dobách studia se často stěhoval, až konečně po sňatku¹⁵ se na delší čas usadil v Mánesově ulici č. p. 81/1653.¹⁶

Trávníčkovi životopisci si pravidelně všímají skutečnosti, že nastupuje do studia na filozofické fakultě Univerzity Karlovy jen několik měsíců po úmrtí Jana Gebauera. Ve výuce převládá vliv mladogramatismu a historismu a působí zde povětšinou Gebauerovi žáci – Josef Zubatý, Emil Smetánka a František Pastrnek. Intenzivní setkávání s těmito výraznými osobnostmi Trávníčkovy lingvistické názory formuje celoživotně (např. Jelínek, 2006). Právě zde také začíná hlouběji pronikat do výzkumu syntaxe.

Druhou determinantou je zaměření Trávníčkova studia: jsou to především diachronně zaměřená studia slavistická a bohemistická (bohemistiku poslouchal u Emila Smetánky), v menší míře germanistická a – vzhledem k tehdejšímu učitelskému zaměření fakulty – částečně i filozoficko-pedagogická (Otakar Kádner). Hloubku a soustředěnost tehdejšího lingvistického školení lze uvést na příkladech: v prvním semestru navštěvo-

¹³ AMU, fond Trávníček František (F. T.; nezpracovaný fond), karton 26. Český a slovenský jazyk, rkp.

¹⁴ AUK. Protokol o přísných zkouškách k dosažení hodnosti doktorské na filozofické fakultě c. k. české university v Praze. Rigorosa I, č. 649.

¹⁵ Trávníček se ženil na tehdejší poměry vcelku mladý: ještě jako suplující profesor 11. května 1913 v kostele sv. Ludmily na Vinohradech s Františkou Josefou Novákovou, nar. 20. dubna 1889 jako nemanželské dítě Ludmily Novákové, dcery pekařského mistra. AHMP. Kniha oddaných pro město Královské Vinohrady, s. 218. Kniha narozených pro město Královské Vinohrady, s. 274. (Dostupné online.) 7. dubna 1915 se mu narodila dcera Milena, dcera Zora se narodila 29. srpna 1922. AMU, fond A1 RMU, spis František Trávníček (F. T.), osobní spis. Osobní služební výkaz.

¹⁶ Bydlel porůznu na Hálkově třídě 45, ve Vávrově ul. 26 (dnes Rumunská), na Karlově tř. 5 (Jugoslávská), v Dobrovského 15 (Uruguayská), od 15. října 1910 ve Štěpánské ulici 624. AUK, Fond Filozofická fakulta UK, inv. č. 74, 77, 81, 84, 87, 90, 93, 96. Katalogy posluchačů filozofické fakulty české Karlo-Ferdinandovy univerzity, ZS 1907–LS 1911. NA: Policejní ředitelství I, konskripce, karton 651, obrazy 848, 847. (Dostupné online.)

val úhrnem sedm hodin týdně Pastrnkovu staroslověštinu a dějiny církevněslovan-
ského písemnictví, po dva první semestry tři hodiny týdně *O českém konsonantismu*
a dvě hodiny starší české literatury u Emila Smetánky. Stejná situace se opakovala
v ročníku druhém, jen s tím rozdílem, že tříhodinová přednáška se nazývala *O českém*
vokalismu. V šestém a osmém semestru činila Smetánkova starší česká literatura do-
konce pět hodin týdně; pětihodinové byly i jeho předměty *Skloňování v jazyce českém*
v pátém semestru nebo *České tvary slovesné* v sedmém semestru. Mladší českou lite-
raturu poslouchal u Jana Máchala, Jana Jakubce a Josefa Hanuše.

Studium v té době nemělo podobu systematiky obligatorních předmětů, takže volba
přednášek umožňuje udělat si dobrou představu o Trávníčkových studijních preferencích.
Ty odrážely jednak silný zřetel k slovanské filologii a srovnávací jazykovědě (v osobě
Josefa Zubatého), jednak široké rozpětí zájmu o slovanské a baltské jazyky: vedle star-
slověnské problematiky zastoupené v několika podobách to byly např. *Srovnávací*
tvaroslovi jazyků západoslovanských (Polívka), *Výklad lotyšských textů* a *Výklad litev-*
ských textů (Zubatý), *Mluvnice jazyka slovinského* (Polívka), *Výklad vybraných kusů*
pruských a litevských (Zubatý), *Mluvnice hornolužická* („lektor Černý“ – zřejmě sora-
bista Adolf Černý), *Historická mluvnice ruská a Čtení a výklad staropolských památek*
(Polívka). Dvousemestrální Zubatého předmět *Indoevropská věta* byl první částí uce-
leného syntaktického cyklu, jež Zubatý koncipoval v letech 1910–1914 (Oberpfalcer,
1931, s. 81). Trávníček si jej zapisuje při první možné příležitosti, v zimním semestru
1910, když již předtím absolvoval *Tvaroslovi indoevropské* u téhož učitele.¹⁷

Výzkumně se při studiu zaměřoval na problematiku, jež v dobovém pojetí většinou
spadala do oblasti tzv. syntaxe ve smyslu užším (tzn. nauky o významu a platnosti slov-
ních druhů a tvarů a o vyjadřování vzájemných vztahů slov ve větě), a sice na „vidový
význam sloves“. Na základě rigorózní práce *Vid českého slovesa a jeho užívání* vyko-
nal 27. listopadu 1911 „odborné dvojhodinné“ hlavní rigorózum ze slovanské filologie
a srovnávacího jazykozpytu (examinátoři Josef Zubatý, František Pastrnek a Jiří Po-
lívka), 30. listopadu 1911 vedlejší „jednohodinné“ rigorózum z filozofie (examinátoři
František Drtina a pedagog a filozof František Čáda) a získal titul PhDr.¹⁸ Rigorózní
práci oponovali František Pastrnek, který ji označil za „cenný vědecký příspěvek k syn-
taxi českého slovesa“,¹⁹ a slavista Jiří Polívka, jež kandidáta pobídl, aby práci vydal
tiskem, jelikož „dospěl k vývodům namnoze novým“.²⁰ Promován byl 2. prosince 1911.

Trávníček uposlechl Polívkovy výzvy a již v roce 1914 postoupil přepracovanou
práci pod změněným názvem *Studie o českém vidu slovesném* III. třídě ČAVU k vydání
do *Rozprav*. Za války však nemohla být vytištěna,²¹ nakonec tedy vychází až v roce
1923 (Trávníček, 1923). Ještě jako rukopisnou ji nicméně podal již v roce 1919 k habili-

¹⁷ Katalogy posluchačů filozofické fakulty, citace v pozn. 16.

¹⁸ AUK, fond Matriky UK, inv. č. 3, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity III., s. 1183.
Srov. také zdroj v pozn. 14.

¹⁹ Ibid., fond FF UK, č. k. 107, inv. č. 1259. Posudek o disertaci, kterou předložil kand. Frant. Trávníček
s názvem *Vid českého slovesa a jeho užívání*. 10. listopadu 1911, sign. Pastrnek.

²⁰ Ibid. Posudek disertace p. Fr. Trávníčka *Vid českého slovesa a jeho užívání*. 18. listopadu 1911, sign.
Polívka.

²¹ Ibid., inv. č. 745. Dr. Fr. Trávníček, 12. června 1919, rkp., sign.

tačnickému řízení. Komise, v níž zasedli Trávníčkovi učitelé Smetánka, Pastrnek a Jakubec, konstatovala, že až na nečetné sporné výklady analyzoval problém mnohostranně, „jak se posud s tímto thematem nestalo“, opíraje se o rozsáhlý materiál včetně vlastní excerpce, a celkově je práce „cenným příspěvkem k české skladbě historické“.²²

Trávníček požádal o habilitaci v okamžiku publikace několika studií,²³ které odrážely jeho tehdejší zájem o dialektologii, historické hláskosloví, slovesný vid a jazykovou správnost: zmíněný *Příspěvek k otázce přehlásky a – ě v nářečích moravských*, *Několik poznámek o vidu slovenského slovesa*, *K otázce české kvantity za raženou intonaci praslovanských dlouhých vokálů pod přízvukem*, *Iterativní dvojice sypati – sýpati*, dialektologická mapa *Země národa československého*, která ale v otázce nářečních hranic rychle zastarávala, *České vzhůru*, zabývající se otázkou „české kvantity za praslovanské krátké vokály o, e a jery“ (Trávníček, 1919b), a zejména *Opatrovati co či čeho?* [...], obsahující progresivní polemiku s požadavkem *Brusu jazyka českého*:

„aby se předmět slovesa opatrovati vyjadřoval 2. pádem, nikoli 4. [...] Ale říká se i píše všeobecně: opatrovati majetek, matku a pod. Dnešní zvyk jazykový – spisovný i lidový – je tedy v rozporu s požadavkem Brusu. [...] Požadavek 2. pádu při opatrovati je nesprávný. Pro 4. pád svědčí nejen dnešní a staré opatrovati, nýbrž také staré i novočeské opatřiti.“ (Trávníček, 1919a, s. 234, 236)

Trávníček sice pro své argumenty dosud shledával oporu v historii jazyka, nicméně důležitost, kterou přisuzoval současnému jazykovému úzu, svědčí o jeho nepuristickém smýšlení. Možná ještě důležitější než fakt, že respektoval ústup předmětového genitivu, byly zárodečné projevy chápání funkcí spisovného jazyka, tak jak budou v budoucnu formulovány učením Pražského lingvistického kroužku, srov. na příkladu sloves *koukati/kouknouti*:

„Proti době starší je dnes koukati spíše slovem lidovým. Ale proto [...] není potřeba se mu vyhýbat v jazyce spisovném. Je jisto, že se [...] nehodí dobře na př. do vznešené mluvy básnické ani do vědeckého jazyka ani do ušlechtilé mluvy konverzační (»koukejte, pane ministře«), ale všude tam, kde je možné, prospěšné nebo nutné dáti spisovné řeči nádech lidovosti nebo důvěrnosti a vůbec nějaké náladovosti, lze tuším, bez rozpaků sáhnouti ke slovesům koukati a kouknouti.“ (Trávníček, 1919a, s. 239)

Žádost o habilitaci posuzoval profesorský sbor 26. června 1919, tedy necelých šest měsíců po Trávníčkově návratu z Ruska (o tom viz dále v kapitole Rusistika). 22. ledna 1920 komise jednomyslně doporučila pokračovat v habilitačním řízení, habilitační kolokvium se konalo 19. února a přednášku na téma *Poměr mezi češtinou a slovenštinou* přednesl Trávníček „měrou náležitou“ 22. dubna 1920. Rozhodnutí profesorského sboru o udělení *venia docendi* pro obor jazyk český a starší literatura²⁴ bylo jednomyslné.²⁵

Aspektologická problematika byla tehdy rozpracována spíše v zahraničních zdrojích (zejména Mazon, Delbrück, Agrell). Trávníček pojmem slovesný vid rozuměl

²² Ibid. Dr. Fr. Trávníček. Profesorskému sboru české fakulty filosofické v Praze, 22. ledna 1920, sign. Smetánka, Jakubec, Pastrnek.

²³ Ibid. Dr. Fr. Trávníček, Curriculum vitae, rkp. Srov. také zdroj v pozn. 22.

²⁴ AMU, fond A1 RMU, spis F. T. Osobní služební výkaz.

²⁵ AUK, inv. č. 745. Děkan fakulty MŠANO, 30. dubna 1920, kopie.

„množství rozmanitých jevů, z nichž nejdůležitější je dokonavost, nedokonavost a kolikost dějová“ (Trávníček, 1921, s. 193). Východiskem mu bylo chápání vidu jako kategorie významu a akceptace tradičních „čtyř vidových stupňů“: slovesa jednodobá, trvací, opětovací a opakovací (srov. dříve Gebauer, 1900, s. 368n.). Zavedl pojem „statické“ (Komárek, 1984, s. 258, pozn. 5) vidové stupnice, která ho vybízela k úvahám svou častou neúplností (Trávníček, 1923, s. 8), pojednal o vývoji vidu, o iterati-vech a frekventativech, o vývoji prefixace, o jejich různých druzích, a především analyzoval stovky slovesných dokladů z češtiny nové i staré (srov. Grepl, 1988, s. 218).

Trávníčkova *Studie o českém vidu slovesném* (1923) byla pokládána za průkopnické dílo a dosud patří zejména v oblasti historické slovo tvorby „k pracím trvalé hodnoty“ (Grepl, 1988, s. 218). Trávníček v ní položil „základ pro pozdější rozvoj české aspektologie v pracích Kopečného, Dostálových, Němcových a dalších“ (Šlosar, 1993, s. 56).

Přesto ji nejnovější literatura sumarizující aspektologickou problematiku nezná (Nübler – Biskup – Kresin, 2016), zřejmě proto, že z jejího převážně diachronního zaměření už ve své době plynula určitá omezení: např. Mathesius (2016, s. 65) konstatoval, že se jedná v gramatografické literatuře o dosud nejobsáhlejší rozbor, avšak měl výhrady vůči postupu „ze stanoviska kmenoslovného“. K dílčím otázkám slovesného vidu se Trávníček vracel studii zejména v *Naší řeči*.

V *Mluvnici spisovné češtiny* (Trávníček, 1951, s. 1321n.) sice rozdělení sloves dále propracoval, když rozlišil jednak slovesa dokonavá a nedokonavá, jednak momentativa, durativa, iterativa a frekventativa, avšak setrval na „vidové stupnici“, již chápal jako „soubor různých vidových úkonů a jejich výrazových prostředků“, stejně tak jako zopakoval příklady úplné vidové stupnice: *sednouti* (sloveso okamžité²⁶) – *seděti* (trvací) – *sedati* (opětovací) – *sedávati* (opakovací) (ibid., s. 1353).

V dílčích výkladech jsou Trávníčkovy myšlenky stále inspirativní, jak můžeme doložit např. aspektologickými studii Luboše Veselého (2014, s. 79n.).

Pokud bychom měli z bohatých Trávníčkových syntaktických bádání připomenout alespoň jednu další oblast, potom za důvtipné pokládáme slovosledné studie z období zrodu teorií o aktuálním členění větném, v nichž rozpracoval myšlenku, že „rozhodujícím [slovosledným] činitelem je různý stupeň důležitosti, závažnosti větných členů“ (Trávníček, 1937, s. 83).

Významný dopad měly Trávníčkovy syntaktické syntézy (Trávníček, 1949, 1951), které svou originalitou podněcovaly k dalším interakcím (Vey – Mazon, 1962; Kopečný, 1958; a mnozí další). Jejich reprezentantem je především „intuitivně sémantizující“ (Karlík – Panevová, 2012, s. 37–38) *Skladba* z roku 1949 (Trávníček, 1949). Ta nebyla ani ve své době přijímána bezezbytku pozitivně (Šmejkalová, 2015, s. 274–275): tradičně sice rozdělovala syntax na větosloví a významosloví, nicméně v jiných ohledech se jí vytýkalo odtržení od domácí syntaktické tradice, módnost, výlučnost, neukotvenost v rámci jednotícího teoretického rámce – již několikrát bylo poukázáno na to, že Trávníček neznal moderní teorie gramatiky (naposledy Karlík, 2016). Diskutováno

²⁶ V práci z roku 1923 označeno jako jednodobé.

bylo dělicí kritérium vět „s větným nositelem slovesným“ a „větným nositelem jmenným“, typy přísudku dějový a jmenný, novotvary v terminologii (věty citoslovné), návrat k již překonaným termínům (části věty místo větné členy) apod. (Šmejkalová, 2015, s. 275). Ostatně i vstřícně naladěný Jaromír Bělič napsal:

„Celek pak je první opravdu soustavné vědecké dílo o současné české mluvnici a patří tedy k úhelným kamenům dnešní bohemistiky, i když některé Trávníčkovy výklady a jeho metodický přístup k různým dílčím jevům nejsou přijímány bez výhrad.“ (Bělič, 1958, s. 180)

Již ve své době se diskutovalo také Trávníčkovu pojetí predikační relace, které ale, jak si povšiml Vondráček, do jisté míry předjalo pozdější pojetí sémantické a kognitivní (Vondráček, 2006, s. 47, o tom také Chloupek, 1988, s. 248). Jak specifikoval P. Karlík:

„Rámec výkladu si [Trávníček] [...] podle potřeby dotvářel, bez ohledu na zákony vědecké metody a potřeby intersubjektové kontrolovatelnosti analýz. Výsledkem je [...] opuštění osvědčeného modelu tradiční gramatiky bez jeho nahrazení teoreticky konstruovaným modelem jiným. Včleněním [...] vágních významových rysů do syntaxe Trávníček nicméně nevědomky anticipoval další vývoj gramatických teorií, které vznikaly v 2. pol. 60. let ve světě a o něco později i u nás v souvislosti s tzv. sémantizací syntaxe koncem 60. let.“ (Karlík, 2016, s. 218)

Didaktika

Stejně jako všichni významní filologové té doby, začínal i Trávníček svou profesní dráhu jako středoškolský profesor. Počátek služební doby mu byl ustanoven na 1. listopad 1910; nejprve pracoval v pozici suplenta a zatímního profesora, profesorem *ad personam* podle služební pragmatiky byl jmenován 31. ledna 1920 se zpětnou platností k 1. září 1919.²⁷ Zkoušky učitelské způsobilosti pro obor český jazyk – německý jazyk složil 24. května 1912 a tzv. formální rok zkušební vykonával na reálném gymnáziu v Praze, Křemencově ulici (15. září 1912 – 14. února 1913).²⁸ Jeho učitelské působení bylo přerušeno válečnými událostmi (níže), avšak již krátce po svém návratu z války 10. května 1919 nastoupil znovu učitelskou službu, a to na České státní reálce v Praze Holešovicích-Bubnech, kde vyučoval český a německý jazyk, stejně jako jeho kolega, budoucí člen Pražského lingvistického kroužku Bohumil Trnka. Ve školním roce 1919–1920 už Trávníček čerpal poloviční dovolenou „za příčinou vědeckých prací“.²⁹ Učitelské působení zakončil v roce 1921 na 1. státní reálce v Dušní ulici.³⁰

Intenzivní zájem o výuku českého jazyka na všech stupních škol projevoval celoživotně (srov. např. Jedlička, 1961; Čechová, 1985; Čechová – Styblík, 1998; Šmejkalová, 2010; Doležalová, 2013). Zabýval se mluvnickým vyučováním a – v reakci na přebujelý agramatismus – resuscitací mluvnické metody (mj. Trávníček, 1934). Byl jedním z posuzovatelů gymnaziálních učebních osnov z roku 1933, postavených na principech funkční lingvistiky. Do didaktických otázek zasáhl významně svými úvahami o slohovém

²⁷ AMU, fond A1 RMU, spis F. T. Jmenovací dekret.

²⁸ Ibid. Propočítání služebních let profesorům.

²⁹ Výroční zpráva České státní reálky v Praze Holešovicích-Bubnech, 1918–1919, 1919–1920.

³⁰ AMU, A1 RMU, spis F. T. Trávníček Zemské politické správě v Brně, 6. prosince 1921.

vyučování, a to zejm. příručkou *O vyučování slohu* (Trávníček, 1943; o ní např. Doležalová, 2013, s. 80n.; Čechová, 1985, s. 20–21, s. 99). Věnoval se také nejmladším žákům, když se opakovaně vracel ke globální metodě elementárního čtení. Ve svém pozdním období psal rovněž vysokoškolské učebnice, bohužel už silně ideologicky zatížené.

Velký Trávníčkův přínos spatřujeme v tom, že opakovaně bránil laicizaci jazykového vyučování a utilitaristickému prakticismu v něm (Trávníček, 1959). Jednoznačně je třeba uznat, že osobnost Trávníčkovy erudice a autority přispívala k udržení kvality obsahově zaměřeného jazykového vyučování i v dobách efemérních didaktických pokusů.

Rusistika

Pro pochopení Trávníčkova vztahu k rusistice je nutno podrobněji pojednat o období první světové války. Tento vhléd je důležitý nejméně ze dvou důvodů. Prvním je sám charakter Trávníčkova pobytu v Rusku: sekundární zdroje vesměs přebírají údaj, že Trávníček byl členem legií, ovšem bez větších podrobností (naposledy např. Doležalová, 2013, s. 12–13). Druhým důvodem jsou pak nejen jeho styky s ruskými lingvisty a vliv, jež měly na Trávníčkovu budoucí filologickou činnost, ale i dosud nezkoumané kontakty s tehdejšími představiteli zahraničního odboje soustředěnými okolo Odbočky Československé národní rady v Rusku (OČSNR) (spisovatelé Rudolf Medek, Jozef Gregor Tajovský nebo náčelník informačně osvětového odboru, spisovatel Josef Kudela). Krajanské organizace v Rusku vyvíjely rozsáhlé kulturní a propagační aktivity (*Almanach osvětové práce v našem vojsku (za hranicemi i doma)*, 1925), do nichž se Trávníček aktivně zapojoval.

Do rakousko-uherské armády vstoupil krátce po vypuknutí války 16. ledna 1915.³¹ Sloužil u 8. pěšího pluku, prošel hodnostmi četaře a praporčíka a jako kadet byl odvezen na ruskou frontu, kde 11. června 1916 jako zraněný padl do zajetí u ukrajinského města Gruzjatin. Následně byl hospitalizován a posléze poslán do zajateckého tábora v Kerensku v Penzenské gubernii. Již koncem roku 1916 se dle svého tvrzení přihlásil do československého vojska.³²

Lze mít za prokázané, že Trávníčkovi se v průběhu roku 1917 skutečně podařilo vstoupit do československého zahraničního odboje – Svazu československých spolků na Rusi v Kyjevě, a to zřejmě prostřednictvím kontaktů svého rodáka, politika a diplomata Bohdana Pavlů.³³ Nalezl uplatnění jako redaktor v časopise *Československý deník*, což byl orgán Československé národní rady a Svazu československých spolků na Rusi, do nějž přispíval články spíše politického charakteru (např. Trávníček, 1918). Pokud je nám známo, dosavadní přehledy Trávníčkovy činnosti tuto epizodu neregistrují, přestože ukazuje, že jeho záliba v komentování veřejného života, jak ji známe ze 40. a 50. let, měla hlubší kořeny.

³¹ VÚA. Kmenový list č. 744, Trávníček Franz, Dr.

³² Vlastní životopis. AMU, A2, FF MU. Spis F. T. VÚA. Složka F. T., os. čís. 38534, č. j. 4092/35. Trávníček František, střelec OČSNR.

³³ VÚA. Pplk. Jaroslav Kovář Kanceláři čsl. legií, 20. ledna 1935, sign. Kovář.

V Kyjevě setrval snad do března 1918, kdy byl přijat jako spolupracovník OČSNR a odeslán (zřejmě přes Moskvu) k Akademii věd v Petrohradě, aby tam „udržoval vědecké styky se slavisty“.³⁴ Po vypuknutí nepřátelství mezi československým vojskem a Sověty se skrýval, nicméně služby v OČSNR nebyl zbaven³⁵ a setrval zde do konce roku 1918.³⁶ Do republiky se vrátil 19. ledna 1919 a byl se zpětnou platností jmenován k 1. lednu 1919 štábním kapitánem (ačkoliv tato hodnost tehdy v československé armádě neexistovala).³⁷

S Trávníčkovým působením v legiích je situace složitější. Dlouho se mělo za to, že do nich vstoupil až ke konci války, 18. ledna 1918, protože jeho dřívější přihláška se nedochovala.³⁸ Trávníček neodjel k vojsku hned po údajné přihlášce z roku 1916, jak bylo jeho povinností (snad z důvodu rekonvalescence nebo pozastavení náboru dobrovolníků), a ani později se ke své legionářské minulosti nepřihlásil. Ta se tak začala řešit až ex post v roce 1934, kdy se rozhodujícím stalo svědectví někdejšího důvěrníka zajateckého tábora, pozdějšího zástupce náčelníka hlavního štábu československé branné moci generála Karla Husárka, jenž existenci Trávníčkovy přihlášky z roku 1916 dosvědčil.³⁹ Tím byla Trávníčkovi zpětně přiznána služba v legiích od 1. prosince 1916 do 21. února 1919.⁴⁰ Vojensky se Trávníček bojů v československém zahraničním vojsku nezúčastnil a je charakterizován jako „tichý podporovatel trpících bratří legionářů“ (Jelínek, 2005, s. 121).

Otevřenou badatelskou výzvou zůstává také Trávníčkův život v Petrohradě a styky s tamním filologickým prostředím, kde ho ovlivnil nejen A. A. Šachmatov, ale rovněž André Mazon (Vey – Mazon, 1962),⁴¹ nebo Trávníčkovy odborné interakce se slavisty J. F. Karským, G. A. Iljinským a dalšími⁴² (Trávníček, 1920a).

³⁴ Ibid. Památník osvobození Kanceláři čsl. legií z 23. června 1934, č. j. 2504/II/1.odd./1934. Dle zápisu o schůzi Praesidiální komise OČSNR z 18. března 1918, konané ve Verchoviji, Orlovské gubernii, ve vlaku od 4–8 odpoledne. Opis. Sign. ředitel Památníku osvobození Rudolf Medek.

³⁵ Ibid. Složka F. T., os. čís. 38534, č. j. 4092/35. Trávníček František, střelec OČSNR.

³⁶ Podle nejnovější nalezeného dopisu Šachmatovovi opustil Trávníček Petrohrad 19. prosince 1918: „Многоуважаемый Алексѣй Александрович! Завтра утромъ покидаю Петроградъ. Очень жалѣю о невозможности зайти къ Вамъ. [...] Прошу принять мою глубокую признательность за всѣ заслуги, которые Вы мнѣ оказывали, и вообще за Ваше ко мнѣ сердечное отношеніе. Буду считать счастьемъ состоять съ Вами въ перепискѣ. [...] Вамъ искренно преданный Ф. Травничекъ, Петроградъ, 20/XII. 1918 г.“ Archiv Ruské akademie věd, Petrohrad. Fond 134. Op. 3., č. 1823. L. 1. Dokument nalezl a citaci opatřil O. V. Nikitin. Osobní sdělení, e-mailová komunikace.

³⁷ VUA. Složka F. T., os. čís. 38534, č. j. 4092/35. Trávníček František, střelec OČSNR. Také Opis protokolu č. 167 z 21. února 1919, sign. Trávníček, píšar Jaroslav Paul a svědek por. Jan Staněk.

³⁸ Ibid. Památník osvobození Kanceláři československých legií, 19. listopadu 1934, sign. Medek.

³⁹ Ibid. I. zástupce náčelníka hlavního štábu gen. Husárek Kanceláři čs. legií, 21. ledna 1935. Sign. Husárek.

⁴⁰ Ibid. Č. j. 4092/35. Trávníček František, střelec OČSNR.

⁴¹ Viz Vey – Mazon (1962, s. 380): „Notre amitié s’était nouée en Russie au cours de l’été tragique de 1918, et le temps, malgré l’éloignement, n’avait fait que la fortifier. Nous avions tous deux connu Šachmatov. [...] Nos trop rares rencontres par la suite, à Prague, à Brno et à Moscou, s’accompagnaient toujours de nos souvenirs communs des années 20, de l’écho des entretiens auxquels prenaient part Hujer, Smetánka, Havránek, ces entretiens tout pleins de l’ardeur des disciples de Gebauer pour l’histoire de leur langue – et qui m’ont tant appris.“

⁴² Vlastní životopis. AMU, A2, FF MU. Spis F. T.

Často se Trávníčkova ruská zkušenost pokládá za katalyzátor jeho zájmu o rusistiku (Mrázek, 1961; Jedlička, 1961; Jelínek, 1961b; Žaža, 1988, 2008); ten ale projevoval už v době studií na filozofické fakultě, např. progresivním posudkem učebnice češtiny pro Rusy: „Pro praktickou potřebu měl auctor uváděti ve vzorech tvary, jichž se skutečně užívá: *o chlapě, dobr, pěš* [...] nejsou přece tvary v dnešní řeči běžné“ (Trávníček, 1911b, s. 160).

Záhy začal publikovat v ruštině a svou ruskou zkušenost uplatnil zejména v článku *Príspevek k mluvě naší sibiřské armády* (Trávníček, 1920b), jímž reagoval na výzvu *Naší řeči* čtenářům, „aby za dobré paměti [...] zasílali soupisy slov a rčení anebo i slova jednotlivá, která se zrodila za války“ (Redakce, 1920, s. 18):

„Padesát tisíc lidí, kteří se rozejdou po všech koutech naší republiky, je s to, aby tyto zvláštnosti zaselo. A tak do dějin našeho jazykového vývoje přibude nová kapitola, a to hlavně o vlivu ruštiny.“ (Trávníček, 1920b, s. 209)

Pokud můžeme soudit, Trávníčkova předpověď se zcela nevyplnila. Ujaly se dodnes živé expresivní výrazy jako *drškovat* nebo *ulejvák* (Langer, 1920, s. 123), *blboun* (knedlík) nebo *být hezky ohozený* (oblečený), v běžném jazyce se vžily vojenské výrazy *protivník* (nepřítel) či *nábor* (odvod) (Trávníček, 1920b, s. 203–205). I přesto se ve své době – z důvodu společně prožité reality – jednalo o mezinárodně sdělné téma (srov. např. Mazon, 1920).

Ve 30. letech spolu s Havránkem, Novákem a Wollmanem představil z hlediska tehdejší kulturně-politické orientace Československa poněkud nadnesený apel „na nálehavou potřebu náležitého vyučování ruštině na našich středních školách“, přičemž argumenty byly pozoruhodně podobné těm, které zaznívaly v československém školství po roce 1948:

„Ruský jazyk je kulturním a sociálně politickým jazykovým pojítkem 180 milionů lidí, zabírajících jednu šestinu světa; je jazykem, který znají a kterého užívají četní sousedé Sovětského svazu v Evropě i v Asii, takže je ruština dnes ve světě konkurentem angličtiny.“ (Havránek et al., 1937, s. 1)

Studie věnované česko-ruským kontaktům, kulturním vztahům či kontrastivní lingvistice psal vlivem hypertrofovaného rusofilství i po 2. světové válce (*Naše slova z ruštiny*, 1946, *Ruština a naše kultura*, 1948, *Výrazová mohutnost ruštiny*, 1949, cit. dle Žaža, 2008). Ke konci života se pak jeho publikace váží především k IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě (1958).

Slovanská filologie, funkčně-strukturální jazykověda, lexikografie

Po návratu z Ruska v roce 1919 Trávníček krátce učil také na filozofické fakultě, např. do Prahy právě přišedšího Romana Jakobsona (srov. Jakobson – Glanc, 2005, s. 155; tam i další zmínky o vzájemných vztazích). Pro svou výuku na pražské filozofické fakultě plánoval přednášky o vidu, starší literatuře, české kvantitě, srovnávací mluvnici, české větě nebo o Štítném a Husovi⁴³ (zájem o tyto osobnosti ho provázal

⁴³ AUK, inv. č. 745. Dr. Fr. Trávníček, Curriculum vitae, rkp.

celoživotně). K tomu už ale nedošlo, neboť záhy po habilitaci definitivně přesídlil do Brna.⁴⁴

20. května 1921 byl přijat na vznikající Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity,⁴⁵ a to s vyučovací povinností „nejméně 5 hodin přednášek a 2 hodiny seminářů týdně“.⁴⁶ Filologické obory už byly zabezpečovány etablovanými kapacitami: vyučovali zde profesor slovanské filologie a staroslověnštiny Václav Vondrák, diachronně orientovaný profesor české řeči a literatury Stanislav Souček, germanisté Jan Krejčí a Antonín Beer, Arne Novák, anglista František Chudoba, klasický filolog František Novotný nebo romanista Karel Titz. Řediteli Semináře pro slovanskou filologii byli Václav Vondrák, Stanislav Souček a Arne Novák;⁴⁷ od zimního běhu 1921/1922 byla sestava ředitelů rozšířena o Františka Trávníčka. Dekretem prezidenta republiky z 20. května 1921 byl Trávníček jmenován mimořádným profesorem mluvnice české a slovenské se zřetelem k dialektologii československé,⁴⁸ služební přísahu složil do rukou tehdejšího děkana fakulty Bohumila Navrátila 1. září 1921.⁴⁹

Profesorský sbor záhy, již 4. dubna 1924, navrhl jmenování Trávníčka profesorem řádným, avšak „tento starý návrh sboru došel uskutečnění“⁵⁰ až po předčasné smrti Václava Vondráka v roce 1925. Trávníček byl – jistě i díky svému univerzitnímu školení u Pastrnka a Polívky – výtečně disponován pro suplování „stolice slovanské filologie se zvláštním zřením k srovnávací mluvnici staroslovanské a staroslověnštině“ v okamžiku, kdy po Vondrákově odchodu „osiřela stolice shora jmenovaná“ a bylo třeba, „aby vzniklá mezera v soustavě slavistické“ byla vyplněna. Na návrh Stanislava Součka suploval jak cvičení, tak „čtení o církevněslovanské mluvnici“.⁵¹ Rozhodnutím prezidenta z 25. května 1927 byl jmenován profesorem řádným pro obor mluvnice českého jazyka se zvláštním zřetelem k československé dialektologii.⁵²

V prvních pěti letech své pedagogické činnosti se Trávníček věnoval relativně úzkým, k rozboru jediné staročeské památky zacíleným tématům: *Čtení a výklad Dalimilovy kroniky*, *Čtení a výklad legendy o svaté Kateřině*, *Čtení a výklad staročeské legendy o sv. Prokopu*, *Čtení a výklad drobných kusů v Hradeckém rukopise*, *Čtení a výklad staročeské Alexandridy*. Problematiku současného jazyka nicméně nezanedbával, neboť všechny semináře opatřil přídomkem *Zprávy o nové literatuře jazykozpytné*.⁵³

⁴⁴ AMU, A2, FF MU, Dotazník. 20. září 1949. Bydlel v letech 1923 až 1945 v Kotlářské ul. 7, od roku 1945 v Neumannově ul. 30.

⁴⁵ Ibid. Evidenční list pracovníka.

⁴⁶ Ibid. Osobní služební výkaz.

⁴⁷ Seznam přednášek MU v Brně pro letní běh studijního roku 1920/21.

⁴⁸ AMU, A1 RMU, spis F. T. Osobní služební výkaz.

⁴⁹ Ibid. Děkanství FF MU rektorátu MU, 20. června 1922.

⁵⁰ Ibid., A2, FF MU, spis F. T. Urgence návrhu na jmenování profesora dra Františka Trávníčka profesorem řádným. 2. listopadu 1925. Prof. sbor FF MU v Brně, děkan, Ministerstvu školství a národní osvěty.

⁵¹ Ibid. V rozsahu 0/2 a 0/1. 17. srpna 1925, sign. Arne Novák, t. č. děkan, Trávníček + ředitelé Slovanského semináře. Návrh na suplování stolice slovanské filologie. Sign. členové profesorského sboru (mj. Trávníček, Novotný, Beer, Havránek, Chlup).

⁵² AMU, A1 RMU, spis F. T. MŠANO Trávníčkovi, 26. června 1927.

⁵³ Seznam přednášek MU v Brně pro roky 1921–1925. Vždy v dotaci dvě hodiny týdně.

Od letního semestru 1924/1925 rozšířil svůj záběr o historickogramatické syntézy v tématech *České historické skloňování a časování* a *Historická skladba česká*.⁵⁴ V semináři *Nářečí jazyka českého* se probíraly i otázky prakticko-výzkumné a právě zde se vyškolila „řada mladých vědeckých pracovníků, kteří [...] prozkoumali později větší část moravských a slezských nářečí“ (Kellner, 1948, s. 14, viz už výše; Kloferová, 2007, s. 354n.). Teprve později se Trávníčkova přednášková pozornost přesouvá k současnému jazyku, zejména k aktuální otázce jazykové správnosti a současné české a slovenské mluvnici.

V roce 1932/1933 vykonával funkci děkana filozofické fakulty; jednalo se však zřejmě pro něj samého o záležitost epizodní.⁵⁵ Nelze nicméně nezapomenout jeho aktivního podílu na kvalifikačním řízení Romana Jakobsona (např. Zelenka, 1992; Jakobson – Glanc, 2005) nebo intervence u ministerstva školství proti Jakobsonovu propuštění po Mnichovu (Hermann – Zelenka, in Jakobson, 2015, s. 34). Ústřední pozornost, organizační i věcnou, však věnoval rozvoji oboru slovanské filologie (spolu s Bohuslavem Havránkem a Arnem Novákem).

Významnou kapitolou tohoto období je Trávníčkova participace na činnosti Pražského lingvistického kroužku. Dnes lze zřejmě již pokládat za vyvrácený názor, že Trávníček členem Kroužku nikdy nebyl (Šlosar, 2008, s. 229), což byl obraz, který se snažil vykreslit počátkem 50. let (Čermák – Poeta – Čermák, 2012, s. 399; Vykypěl, 2013). Souhlas se stanovami podepsal 25. června 1935, čímž dal najevo loajalitu a metodologickou shodu s tím, že bude „pracovati na základě metody funkčně strukturální“ (Toman, 2011, s. 178). Na půdě Kroužku se věnoval zejména ortofonii a ortoepii:

„[Měl] v květnu 1935 [...] zásadní metodologickou přednášku o výslovnostní kodifikaci nazvanou *Otázky vzorné české výslovnosti*. [...] Vydání Trávníčkova ortoepického spisu [*Správná česká výslovnost*, 1935 – pozn. M. Š.] a [...] jeho přednáška byly hlavním impulzem k ustavení ortoepické komise PLK.“ (Štěpánová, 2016, s. 40)

V přednášce „ukázal na důležitost toho, aby se na orthoepii důsledně aplikovalo funkční hledisko“, totiž aby „při výběru variant výslovnosti [...] každý [...] prvek mluvené řeči byl probírán i s toho hlediska, zda přispívá k zřetelnosti vyjadřovacích prostředků či ne, zda se hodí jako diferenciativní prostředek či ne“ (Havránek, 1935, s. 182). Vysvětlil funkci ortoepické normy, jež má tvořit „základ, který lze pak záměrně porušovati pro speciální stylistické účely, ať emocionální nebo prostě hovorové, pro cíle umělecké, zvláště jevištní apod.“ (ibid.). Na valné hromadě Kroužku 30. března 1936 byl Trávníček potvrzen svolavatelem ortoepické komise; opakovaně pak i ve změněných politických poměrech 27. února 1939 (Čermák – Poeta – Čermák, 2012, s. 38, 40).

Lingvistickou analýzou se v roce 1936 podílel na polemice Kroužku namířené proti knize německého slavisty Konrada Bittnera *Deutsche und Tschechen*, resp. proti jeho pojetí historie česko-německého soužití jako pravidelné sinusoidy, předpovídající brzký propad české kultury (Toman, 2017, s. 259–260; k Trávníčkovu rozboru a k průběhu

⁵⁴ K tomu hodnocení Jelínkovo (2018, s. 87): „S takovou znalostí staročeské mluvnice a také středověkých českých reálií jsem se pak dlouho nesetkal.“

⁵⁵ Trávníček se totiž ani v osobních dotaznících, ani ve vlastním životopise o této funkci nezmiňuje.

diskuse viz Čermák – Poeta – Čermák, 2012, s. 221–223). Proslovil dále přednášky *Základy československého slovosledu* (22. března 1937) a *Genitiv záporový v češtině* (30. května 1938), otištěné i ve *Slově a slovesnosti* (ibid., s. 228–229, s. 246). Na seznamu členů Kroužku figuroval ještě v roce 1946 a je evidován i na soupisech PLK z konce 40. let (ibid., s. 375, 377, 379–380).

S Trávníčkovým důrazem na péči o jazykovou kulturu úzce souvisí práce lexikologická a lexikografická (Jelínek, 2008a), resp. jeho a Vášův *Slovník jazyka českého* (Váša – Trávníček, 1937, další vydání v letech 1941, 1946 a v roce 1952 již bez jména P. Váši). Slovník vznikl na společenskou objednávku, neboť kulturní veřejnost té doby úkorně pociťovala nepřítomnost uceleného výkladového slovníku soudobé češtiny (*Příruční slovník* vznikal pomalu a zejména etapově); sloupek o tom do Lidových novin napsal i Karel Čapek (Firt, 1991, s. 98). Vznik slovníku inicioval středoškolský profesor a redaktor brněnské redakce *Lidových novin* Pavel Váša, jenž připravil podkladový materiál. Nakladatelský záměr ale narazil na skutečnost, že Vášovo dílo postrádalo vědeckou fundovanost (ibid., s. 94), a pražští jazykovědci se jím tedy odmítli zabývat. Pro vědeckou redakci byl proto osloven Trávníček, který si vymínil, že práce se musí podřídit jeho konečnému úsudku.

Slovník se setkal s velkou odezvou a do roku 1939 se prodalo 30 000 výtisků: „Kniha byla dobře vytištěná, s výtečnou obálkou Františka Muziky, a zaplnila vážnou kulturní mezeru“ (ibid., s. 99). Trávníček, jenž vynaložil na tvorbu slovníku značné úsilí, od počátku pokládal slovník spíše za svůj, ale až v posledním vydání Vášovo spoluautorství potlačil (ibid., s. 100).

Synchronní mluvnice, jazyková osvěta, jazyková kultura

Zájem o současnou češtinu, který Trávníček dosud projevoval, byl zesílen tíživou atmosférou protektorátu a vyústil v samostatné syntézy mluvnické a rozsáhlé dílo popularizační.

Způsob, jakým se konstitovala „šedá zóna“ protektorátní bohemistiky, se postupně zpřesňuje až v poslední době (např. Šmejkalová, 2017, tam i další literatura). Po uzavření vysokých škol Trávníček vykonal⁵⁶ stejně jako ostatní veřejní zaměstnanci slib podle dekretu státního prezidenta č. 83/1940 Sb., podal průkaz o rodovém původu a vzal na vědomí servilní výzvu vlády Protektorátu Čechy a Morava k veřejným zaměstnancům z 23. října 1941.⁵⁷ Na dovolenou s čekatelným byl odeslán 31. července 1940,⁵⁸ ale na rozdíl od svých kolegů byl 31. března 1942 dán do trvalé výslužby – jako důvod se později uváděla jeho legionářská minulost.⁵⁹ Nelze pochybovat, že to byla pro čtyřiapadesátiletého Trávníčka rána, která vysvětluje mnohé z jeho poválečného konání.

⁵⁶ AMU, A1 RMU, spis F. T. Osobní služební výkaz. Různé materiály.

⁵⁷ Ibid. Potvrzení, 9. prosince 1941, sign. Trávníček.

⁵⁸ Ibid. Po dobu dovolené náležel Trávníčkovi příjem 60 000,- ročně. Zemský úřad v Brně, 8. srpna 1940. Dále Přihláška o odškodnění z 26. května 1946.

⁵⁹ Ibid. MŠANO Trávníčkovi, 26. března 1942, opis.

Dle vlastního tvrzení se po heydrichiádě přes dva měsíce skrýval mimo Brno, hledalo ho gestapo, byl vyslýchán v budově bývalého policejního ředitelství v Orlí ulici, podporoval partyzánské hnutí na Blanensku apod. Současný stav výzkumu nám zatím nedovoluje tyto skutečnosti potvrdit,⁶⁰ několik zdrojů dokonce tvrdí, že byl aktivním členem protisovětské Ligy proti bolševismu (Malčík, 2015; Dittmann, 2017, s. 20; Trávníček sám v osobním dotazníku tuto skutečnost popírá⁶¹).

Obdobně měl možnost navázat na svou předválečnou práci v ortoepické komisi PLK, když byl – spolu s Bohuslavem Havránkem – zvolen do nově založené Ortoepické komise III. třídy ČAVU. Komise byla v období protektorátu velmi aktivní, nicméně Trávníček, ač zván, se zasedání neúčastnil (Šmejkalová, 2017, s. 67–69). Příčinou toho snad byly odborné různice, jež panovaly mezi badateli zabývajícími se zvukovou stránkou jazyka. Podobně tomu bylo s výzkumy dialektologickými: práce „Trávníčkovy“ dialektologické komise Matice moravské byla sice „velmi brzděna i těžkým útlakem politickým“ (Kellner, 1952, s. 171), avšak v Praze byla aktivní Dialektologická komise ČAVU, jejímž členem Trávníček byl, avšak prací se spíše stranil (Šmejkalová, 2017, s. 73–74).

Trávníček vyvíjel za protektorátu bohatou publikační a zejména osvětovou činnost (tím se podobá angažovanému postoji Šmilauerovu, byť forma kontaktu s veřejností byla jiná); jeho příspěvek k popularizaci českého jazyka by měl stát na jednom z čelných míst hodnocení Trávníčkovy celoživotní práce. Jeho *Stručná mluvnice česká* u nakladatelství F. Borový vychází třikrát (dle datace předmluv srpen 1941, květen 1943, leden 1945), *Jazyková zákampí* a jazykové sloupky⁶² vyvolávají četné ohlasy veřejnosti.⁶³

Čilý kontakt udržoval i s čtenáři *Slovníku jazyka českého* – přijímal (a pečlivě evidoval) připomínky od odborníků z různých odvětví, filology, pedagogy či spisovatele z toho nevyjímaje (Mukařovský, Bass, Hendrich, Čáda a četní jiní).⁶⁴ Také *Slovník* v době války získal významnou symbolickou platnost, a to navzdory tomu, že se do něj promítl vliv cenzury řízené státem a projevy autocenzury (Dickins, 2000; Jelínek, 2008a). Trávníček – dlužno podotknout, že umírněně – refleктоval ve vydání slovníku z roku 1941 a po válce v roce 1952 nacistickou i komunistickou diktaturu především selekcí hesel, nebo naopak doplněním hesel, která zohledňovala novou realitu (Dickins, 2000, s. 35).

Zásadní pro oblast jazykové kultury je stať *O jazykové správnosti* ze sborníku *Čtení o jazyce a poesii*, v níž rozpracoval svůj starší názor, že „správný“ je každý výrazový prostředek, který dobře „hoví svému vyjadřovacímu účelu, úkolu, úkonu (své funkci)“, tedy je úkonný („Úkonná správnost vládne nad správností tvarovou.“ Trávníček, 1942, s. 116, 125). Tyto zásady pak v podstatě nezměněně zastával ještě i v 50. letech.

⁶⁰ AMU, A2, FF MU. Spis F. T. Dotazník, vlastnoruční rkp., 20. září 1949. Prozatím byly prověřeny fondy B 340 Gestapo Brno a B 279 Státní úřad pro válečné poškozenecy Brno, oba s negativním výsledkem (na němž se ovšem může podílet i torzovitost archivního materiálu). MZA, Mgr. Miroslava Běliková, osobní sdělení, e-mail ze dne 3. 3. 2017.

⁶¹ Ibid. Dotazník, strojopis, 17. září 1952.

⁶² Po zákazu vydávání *Lidových novin* v roce 1952 pokračovala *Zákampí* v *Literárních novinách* a v *Hostu do domu*.

⁶³ AMU, fond F. T., karton 21.

⁶⁴ Ibid., karton 13.

Po válce se Trávníček zapojil do všech oblastí odborného a veřejného života: hned v květnu 1945 vstoupil do komunistické strany, stal se předsedou Ústředního výboru Svazu československo-sovětského přátelství, na filozofické fakultě byl výnosem ministerstva školství ze dne 6. srpna 1945 reaktivován⁶⁵ a po odchodu Havránek do Prahy vykonával funkci proděkana.⁶⁶ Přednášel tři hodiny týdně českou a slovenskou mluvnici, dvě hodiny ruský jazyk, vedl dvouhodinová cvičení staročeská a ruský seminář, později přidal i přednášky o tvoření slov a staroruský seminář.⁶⁷

19. září 1946 se stal pověřeným děkanem nově založené pedagogické fakulty Masarykovy univerzity,⁶⁸ s povinností přednášet dvě hodiny týdně v „oboru jazyka českého“.⁶⁹ Na tuto pozici sám rezignoval 9. července 1948 po svém zvolení rektorem brněnské univerzity.⁷⁰ Trávníčkovo působení ve funkci děkana pedagogické fakulty je třeba hodnotit jako politicky závažné a podrobit je dalšímu výzkumu (Moravec, 2010, s. 61). Sám Trávníček k tomu uvádí:

„Když jsem byl [...] pověřen organizací pedagogické fakulty v Brně, bylo mou snahou získat pro ni co nejvíce učitelských a pomocných sil z komunistů. Byla to nepochybně fakulta s největším počtem komunistů.“⁷¹

Vztahy s III. filologickou třídou ČAVU v Praze byly stále napjaté. V roce 1946 nebyl bezezbytku přijat Trávníčkův návrh na exemplární potrestání Vladimíra Šmilauera za jeho válečné aktivity, nebyl zvolen ani řádným členem Akademie (Šmejkalová, 2015, s. 116, s. 174). Této funkce dosáhl až po převratu 26. května 1948 (Šlechtová – Levora, 2004, s. 308).

Do tohoto období svým vznikem spadá první díl *Mluvnice spisovné češtiny* (Trávníček, 1948; rozsáhlý referát u Kopečného, 1949), o jejímž napsání uvažoval již od svého prvoválečného setkání s Šachmatovem. V něm Trávníček zpracoval hláskosloví, tvarosloví a slovtvorbu, přičemž v posledně jmenované disciplíně byl po Gebauerovi prvním, kdo vytvořil ucelenou teorii opřenu o důraz na synchronní fungování jazykových prostředků (Rusínová, 2007, s. 265; analýza Trávníčkovy slovtvorby je na s. 262n.).

Sovětská lingvistika, Stalinovy stati a obecné poznatky o jazyce

Citlivým výzkumným tématem je působení Františka Trávníčka v oblasti angažované lingvistiky a kulturní politiky v druhé polovině 40. let a v letech padesátých. Trávníčkovi žáci spíše omluvně poukazují na historickou vynucenost jeho postojů, srov.

⁶⁵ Ibid., A1 RMU, spis F. T. Zemský národní výbor v Brně Trávníčkovi, 16. října 1945.

⁶⁶ Vlastní životopis. AMU, A2, FF MU. Spis F. T.

⁶⁷ Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně v zimním běhu 1945–1946, s. 33, 34; v letním běhu roku 1945–1946, s. 43, 44, v zimním běhu roku 1947–1948, s. 43, 44.

⁶⁸ Jmenován výnosem MŠO 16. září 1946. AMU, A1 RMU, spis F. T.

⁶⁹ Ibid. MŠO, Brno, MU, Pedagogická fakulta. Pověření konání přednášek a cvičení ve studijním roce 1946/47.

⁷⁰ Ibid. Resignace pověřeného děkana Trávníčka. 9. července 1948.

⁷¹ Vlastní životopis. AMU, A2, FF MU. Spis F. T.

např.: „Myslím si, že náš profesor dobře věděl, jaký je Stalin jazykovědný velikan, a že hrál na veřejnosti divadlo. I jemu se muselo protivit probírat řadu semestrů každou Stalinovu větu“ (Balhar, 2008, s. 226; také Šlosar, 1993, s. 57).⁷² Přesto se zdá, že současná lingvistická historiografie pocítuje tuto otázku jako nedořešenou a opakovaně se k ní vrací (např. Boček, 2012; Vykypěl, 2013; Pešek, 2013; Malčík, 2015; poznámkou Dittmann, 2017), a to zřejmě proto, že Trávníčkův dogmatický aktivismus měl přímý dopad nejen na jeho dílo, ale i na dílo druhých, když byl uplatňován jako rozhodné kritérium odborné, viz snahu o ostrakizaci typologických studií po kritice Skaličkova *Typu češtiny* (o tom např. Čermák, 2004, s. 10):

„Typologie nezkoumá český jazyk, jeho strukturu a vývoj v nerozlučném spojení s českým národem, pomíjí jeho národní svébytnost a vidí jej očima kosmopolitismu. Tím se stala typologie přísluhovačkou imperialismu, který [...] usiluje o to, aby umrtvil vůli národů hájit svou svrchovanost proti imperialistickému barbarství a otroctví.“ (Trávníček, 1953b, s. 136)

Závažné bylo i veřejné obvinění Josefa Vachka z pěstování falešných a nevědeckých strukturalistických teorií (Havránková – Petkevič, 2014, s. 45) apod. Trávníček působil jako konfrontační element, jako propagátor zjednodušeně a schematicky bipolárního vidění jazykovědy, kterou rozděloval „na pravou jazykovědu marxistickou a na zhoubnou jazykovědu, předstalinskou“ (Boček, 2012, s. 101).

Měl přímý vliv i na vydávání publikací edukačního charakteru: po roce 1948 byly např. na Trávníčkův pokyn zastaveny práce na učebnici připravované J. V. Bečkou (Šmejkalová, 2010, s. 243), na jeho příkaz byl rozmetán druhý díl Hallerovy *Rukověti spisovné češtiny* (Chromý, 2006, s. 236, pozn. 6), jako předseda ministerské komise pro český jazyk ovlivňoval podobu učebnic.

Pokud máme možnost posoudit, je v Trávníčkově životě jedna etapa, která byla dosud takřka tabu, a tou je období jeho působení v roli prvního poúnorového rektora univerzity,⁷³ resp. ve funkci předsedy Ústředního akčního výboru vysokých škol v Brně (Moravec, 2010, s. 16). Nechvalně proslulé důsledky činnosti akčních výborů jsou už v současnosti velmi dobře známy (např. Urbášek – Pulec, 2003, s. 69n.), nicméně Trávníčkův podíl (v záporném i kladném smyslu toho slova) na univerzitních politických čistkách nebyl dosud samostatně zkoumán (v širším kontextu srov. Zubec, 2011, s. 61n.). Proto dokud nebudou bezpečně vyhodnoceny primární prameny, je možné se opřít alespoň o vlastní vyjádření Trávníčkovo:

„Jako předseda ÚAV všech vysokých škol v Brně jsem řídil očistu od reakčních živlů; účastnil se očisty na pedagogické a filosofické fakultě Masarykovy university.“⁷⁴

Některé zdroje navíc naznačují, že byl v napomáhání komunistům při převzetí moci na Masarykově univerzitě spíše solitérem: „Aktivně se politického zápasu dělnické třídy a KSČ v únorových událostech účastnili jenom jednotlivci z učitelského sboru“ –

⁷² Srov. také: „Je zbytečné se ohlížet zpět [...]; čas sám [...] věci dobře roztrídí. Trávníčkovo dílo je už takto dávno roztríděné a žádného lingvistu [...] nenapadne [...] číst jeho bojovné stati za marxistickou jazykovědu“ (Leška, 1993, s. 134).

⁷³ Byl nucen podepsat i rezignaci svého někdejšího chráněnce R. Jakobsona (Pospíšil, 2016, s. 70).

⁷⁴ Vlastní životopis. AMU, A2, FF MU. Spis F. T.

František Trávniček jako předseda akčního výboru vysokých škol a František Kalousek s Václavem Křístkem v Akčním výboru filozofické fakulty (Závodský, 1960, s. 197). Privilegovaná Trávničkova pozice byla potvrzena i zasedáním IX. sjezdu Komunistické strany Československa 25.–29. května 1949 (Šmejkalová, 2010, s. 253).⁷⁵

Trávničkova proměna jako by se udála takřka ze dne na den: do roku 1948 se jeho publikované texty vyznačují umírněnou dikcí a legitimní argumentací, a to včetně těch, které sám později uváděl jako doklad své činnosti „v intencích školské politiky KSČ“⁷⁶ (Trávniček, 1946, 1947). Symbolicky ještě 2. února 1948 proslovil ve Výzkumném ústavu pedagogickém v Brně přednášku *Školská péče o jazyk* – takřka prostou tendencí, věcnou.⁷⁷ Až s komunistickým převratem se lingvista Trávniček exponuje jako autor agresivních politických agitek.

V počátcích studené války s uspokojením kvitoval formování platformy tzv. „obránců míru“, jako např. II. mírový sjezd ve Varšavě v roce 1949 nebo Kongres československých obránců míru v lednu 1951 v Praze, aktivně vystupoval za krajský výbor obránců míru v Brně.⁷⁸ Změněné politické poměry mu přinášejí satisfakci také v oblasti akademických funkcí: 12. listopadu 1952 se stal akademikem reorganizované ČSAV (Šlechtová – Levora, 2004, s. 308), od roku 1953 nabyt vysoké výkonné pravomoci jako předseda její Filologicko-literární sekce. Byl vyznamenán prvním stupněm Řádu 25. února (Stříbrnou hvězdou) za to, že se „vynikající měrou“ zasloužil „o dovršení vítězství lidové demokracie v únorových dnech roku 1948“.⁷⁹ 14. srpna 1953 mu byl propůjčen Řád republiky.⁸⁰

Každodenní realita vysokého akademického a politického hodnostáře v stalinistickém Československu musela být komplikovaná a dilematická. I sám Trávniček byl v době politických procesů vystaven možnému ohrožení, čehož si byl zřejmě dobře vědom:⁸¹ v listopadu 1950 se stal členem Komise stranické kontroly pod vedením Jarmily Taussigové-Potůčkové (Moravec, 2010, s. 64), která byla záhy z politických důvodů uvězněna; bližší vazby ho pojily i s další obětí procesů: brněnským krajským sekretářem Ottou Šlingem.⁸²

⁷⁵ V Archivu Masarykovy univerzity je uložen dobový dokument, který vyniká nezvyklou kritičností. Zároveň autenticky potvrzuje vzpomínky Trávničkových kolegů (např. Jelínek, 2018): Trávniček je charakterizován jako vynikající, ale velmi funkcemi přetížený odborník, který rektorskou funkci vykonává jen velmi sporadicky. Uvádí se, že je v jádru dobrosrdečný, ale nedůtklivý, výbušný, panovačný a málo sebekritický: „Jeho ukvapené úsudky mu nadělají hodně nepřátel.“ V kontextu opakovaně proklamovaného Trávničkova kladného vztahu k marxismu-leninismu zaujme výstižná charakteristika: „Jeho ideologické vzdělání nejde do hloubky, často uklouzne a vulgarisuje marxismus-leninismus.“ Charakteristika akademických funkcionářů. Přednostka ped. odd. MŠVU IV/3 dr. M. Reidlová. Strojopis, nesign. Pravděpodobně 1951. AMU, A2, FF MU. Spis F. T.

⁷⁶ Vlastní životopis. Ibid.

⁷⁷ AMU, fond F. T., karton 54.

⁷⁸ Lidová obroda, 4, 24. července 1951, s. 1.

⁷⁹ Viz <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-34>>.

⁸⁰ Viz <<http://www.prazskyhradarchiv.cz/archivKPR/upload/tr.pdf>>.

⁸¹ AMU, fond F. T. O odhalení nepřátelského agenta v Brně a odstranění politických následků jeho činnosti. Resoluce sekretariátu ÚV KSČ k případu O. Šlinga. Cyklostyl. Karton 22.

⁸² Trávniček v kádrových materiálech uváděl Šlinga jako svůj „hodnověrný“ kontakt. AMU, A2, FF MU, spis F. T. Dotazník, vlastnoruční rkp. 20. září 1949.

Ačkoliv ze své pozice zřejmě činil problematické kroky (Zubec, 2011, s. 64–65), v lidské rovině nalézáme i doklady protimluvné: Trávníčkovu žádost o řešení zoufalé bytové situace někdejšího zemského viceprezidenta a politického vězně, nyní „nežádoucího živlu“ Jindřicha Žáčka,⁸³ příznivé kádrové posudky na filology Karla Horálka, Josefa Hrabáka, Františka Svěráka, Václava Křístka, Václava Machka, Jaromíra Běliče, Arnošta Lamprechta i „idealisticky“ zatíženého Františka Kopečného⁸⁴ nebo podpis pod návrhem jmenování „podivínského“ nestraníka Adolfa Erharta odborným asistentem (Vykypěl, 2008, s. 20).

Myšlenky marxismu-leninismu neopustil do konce života,⁸⁵ stejně jako svou přichylnost k Sovětskému svazu a jeho komunistické straně.⁸⁶

Poměrně málo víme o Trávníčkově působení v pozici poslance Národního shromáždění v letech 1948–1960. Poslanecký slib vykonal 10. června 1948. Pracoval jako člen kulturního výboru, proto byl zpravodajem zákona o lékárnickém studiu, o zřízení vysoké školy politických a hospodářských věd v Praze a zejména zákona o Československé akademii věd. Ve svých projevech nejenže neopustil nastolenou agitační dikci, ale popřel i své vlastní vědecké působení v období tzv. první republiky.

Delší úsek Trávníčkova projevu proneseného u příležitosti založení ČSAV o úloze vědy ve společnosti ukazuje charakteristické rysy jeho vyjadřování: emotivnost a přepjatost (*milovaný prezident*), nadužívání atributů, intenzifikační obraty (*učení všech učení*), ořelá slovní spojení, nadnesené vyvozování závěrů (*věda má sloužit budování socialismu v naší vlasti a tím i všemu lidstvu*), výplňkové výrazy a redundantní opakování: vedoucí silou našeho státního a národního dění je KSČ // *KSČ jako vedoucí síla všeho našeho státního a národního dění, a odpovědná za ně*. K typickým obratům komunistické propagandy patří slovní spojení *Komunistická strana Československa jako představitelka všech pracujících v čele s dělnickou třídou* či *jařmo reakčního kapitalismu*. Objevuje se odmítání individualismu a kosmopolitismu,⁸⁷ prosazuje se koncept národní vědy. Zřejmá je uzavřenost vůči západní lingvistice a zapouzdřenost v přístupech „marxistické“ teorie:

„Jako jeden z těch, kteří jsme pracovali v předmnichovské republice [...], pokládám za svou povinnost *s nevýslovným vnitřním uspokojením* a *s neskonalou vděčností* připomenout všechno to, co proti předmnichovské republice vědě a vědeckým pracovníkům už dala, dává a co dá naše vlast od svého osvobození *slavnou a hrdinnou Rudou armádou a celým Sovětským svazem*, zejména pak od vítězného února r. 1948, kdy se stala *vedoucí a odpovědnou* silou našeho státního a národního dění *Komunistická strana Československa jako představitelka všech pracujících v čele s dělnickou třídou*.

Nelze říci, že by se v předmnichovské republice vědecky nebylo pracovalo. [...] Ale [...] *předmnichovská vládnoucí buržoasie* zajímala se o vědu jen potud, pokud přímo sloužila jejím *vykořisťova-*

⁸³ AMU, fond F. T., karton 11. První náměstek předsedy MěNV Trávníčkovi 12. dubna 1956.

⁸⁴ Ibid., karton 13. Posudky kádrové.

⁸⁵ Ibid., karton 22. Diskusní příspěvek, 25. 11. 1958 na konferenci učitelů vysokých škol. Referáty. Dopis: Trávníček Zdeňku Fierlingerovi, předsedovi NS, 14. července 1960.

⁸⁶ Ibid. Referát k XXI. sjezdu KSSS. Karton 22, Referáty. Odevzdáno red. Práce 29. 1. 1959.

⁸⁷ Dle Bočka „nálepku kosmopolitismu a objektivismu přitom dostaly bez výjimky všechny přístupy a směry, které nebyly marxistické“ (Boček, 2012, s. 89).

telským cílům, pokud byla prostředkem ke zvyšování jejich *bezpracných zisků*. Tím buržoasie vědu degradovala, přičkla jí *nedůstojnou, ponižující úlohu* přísluhovačky *při nelidském útisku* většiny národa. [...] Dále z toho vyplynula honba za novými západnickými směry, které svou úpadkovitostí podkopávaly samy základy vědy.

Věda přestala být v naší vlasti, *jdoucí po cestě k socialismu*, kosmopolitická, chce být *vědou národní* [...] Je to přímý důsledek toho, že KSCJ jako *vedoucí síla všeho našeho státního a národního dění, hospodářského i kulturního, a odpovědná za ně*, vymanila oba naše národy *z jařma reakčního kapitalismu* a převedla je do tábora pokroku a míru, do tábora socialismu, v jehož čele stojí *mohutný Sovětský svaz*, a že vzdělává a vychovává oba *naše národy* v duchu marxismu-leninismu, *učení všech učení*, jak je nazývá náš *milovaný prezident* Klement Gottwald. [...] Geniální představitel marxistické vědy, *velký Stalin* [...] podal nový důkaz toho, že je socialistická věda prostředkem k uskutečnění a zajištění šťastného, radostného života všech pracujících. [...] Jasně vystupuje *zrůdnost a zločinnost* kapitalistického řádu [...], usilujícího o ztročení lidstva a zneužívajícího vědy jako nástroje ke *zvěřskému hromadnému* ničení lidstva a výsledků jeho *poctivé a neúmorné práce*.⁸⁸

Trávníčkova vystoupení na půdě sněmovny nebyla příliš častá; ve svém druhém funkčním období (slib vykonal 13. 12. 1954) vystoupil jen jednou, v rozpravě o zákonu, kterým se měnil a doplňoval zákon o vysokých školách (24. 9. 1956).

Z filozofické fakulty formálně odešel do důchodu 1. ledna 1957, nicméně 1. září 1959 byl ustanoven na místo vedoucího vědeckého pracovníka při katedře českého a slovenského jazyka a literatury.⁸⁹

Zemřel nečekaně po krátké nemoci 6. června 1961 ve věku 73 let.

Odborná Trávníčkova vystoupení vytvářela logický pendant k jeho vystoupením politickým. Opakovaně podněcuje diskuse jeho poúnorový vztah k funkčně-strukturální jazykovědě, jež byl již zevrubně analyzován z různých hledisek (Cvrček, 2006a, 2006b; Firbas, 1970; Vykypěl, 2013, tam zejména kapitola 14.2. *František Trávníček und der Prager Linguistenkreis*, s. 107n.; Giger, 2001; Jelínek, 2006, s. 22–24). Koncem 40. let se československá jazykověda nejprve musela vyrovnat s marxismem, s nímž ale čeští jazykovědci „vnitřně zřejmě nesouhlasili“ (Vykypěl, 2008, s. 91) a takticky se snažili nalézt spojnice mezi sovětským učením a strukturalismem (Pešek, 2013; Vykypěl, 2013, s. 108). Navíc už v době svých souhlasných projevů věděli, že se sovětská jazykověda chystá proti marxismu vymezovat (Petráň – Petráňová, 2015, s. 199). Podobně tak i Trávníček k Marroovým názorům zaujímal relativně neutrální postoje (Trávníček, 1950) a až po vydání tzv. Stalinových statí dospěl k pozici „nejaktivnějšího antistrukturalisty“ (Vykypěl, 2008, s. 93, cit. dle Toman, 2011, s. 274), včetně toho, že svůj negativní postoj ke strukturalismu prohlašoval za odvěký, přičemž argumentoval svým dávným důrazem na emoční hodnotu jazyka; tím se prý lišil od názoru strukturalistů (Trávníček, 1940, s. 3–5, kap. *Jazyk a národ*).

⁸⁸ Zpráva výboru kulturního k vládnímu návrhu zákona o Československé akademii věd (29. října 1952). (Dostupné online na adrese: <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/066schuz/s066001.htm>>; zvýraznila M. Š.) Údaje týkající se Trávníčkova působení v parlamentu jsou čerpany z parlamentní Digitální knihovny, <<https://www.psp.cz/eknih/>>.

⁸⁹ AMU, A1 RMU, spis F. T. Fr. Trávníček, zaměstnanec vědeckého pracoviště, ustanovení. 21. září 1959.

Ještě více vyhocovala polemický diskurz média (viz i Cvrček, 2006b, s. 102), v nichž panovaly obavy z tendencí oslabit „škodlivý dopad“ strukturalismu tím, že by byla akcentována jeho „pokroková část“, a texty byly autorům upravovány:

„V článku jsme provedli jen nepatrné slovní úpravy, které směřovaly k tomu, aby byl ještě zvlášť podtržen význam nesmiřitelného boje se strukturalismem.“⁹⁰

Ideologické vlivy se nepromítaly pouze do polemik, nýbrž i do Trávníčkova vývoje lingvistického (Šlosar, 2008). Z monografických prací se za přínosnou – po redukci tendenčních pasáží – pokládá jeho historická syntax z roku 1956 (o tom již dříve na s. 264 a 267), za přínosné lze pokládat i jeho myšlenky v oboru stylistiky.⁹¹

Ani po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 Trávníček svou rétoriku ve větší míře nezjemnil, jak lze ukázat i na další učebnicové literatuře. Už D. Šlosar na příkladu vysokoškolské učebnice *Úvod do českého jazyka* (viz Šlosar, 2008; o vydání *Úvodu* z roku 1952 viz Jedlička, 1953) poukázal na psychologizující a fyziologizující výklad, prosycený odkazy na Stalinovy myšlenky, poukázal i na autorovo přesvědčení o nesprávnosti strukturalistického učení o imanenci a podobně. Psychologizující a filozofující přístupy někdy Trávníčka zaváděly do kontradiktorních tvrzení, jak je vidno na učebnici *Nauky o slovní zásobě*, kdy teoreticky vycházel mj. z Těplovova psychologického učení a z „Leninovy teorie odrazu“, jehož citoval takto:

„Jazyk vyjadřuje v podstatě jen všeobecné, avšak to, co si lidé myslí, je zvláštní, jednotlivé. Proto nelze v jazyce vyjádřit to, co si lidé myslí.“ (V. I. Lenin, *Filozofické sešity*, 1947, cit. dle Trávníčka, 1958, s. 21)

Lidské fyziologické projevy (Trávníček, 1958, s. 24) byly akcentovány jako předpoklad k pochopení vztahu mezi slovním významem a city, resp. mezi myšlením, poznáním a city: „Každý cit jako duševní dění souvisí s poznáním“ (ibid., s. 26). I v lexikologických výkladech je určující dialektická jednota jazyka, myšlení a poznání, proto se kritizuje např. Ertl:

„Ertlova kategorie matení významu je pochybená proto, že pokládá význam slov za neměnný a místo o vývoji významu jako o výsledku vývoje poznání mluví o matení významu. To je hledisko idealistické, odporující hledisku marxistickému, které uznává neustálý vývoj jazyka [...]. Vykládá-li Ertl např. vznik slova *sednice* ze *světnice* matením významu, je jasné, že tu nejde o matení významu, nýbrž o odraz vývoje poznání.“ (Trávníček, 1958, s. 80)

Argumentační slabost se projevuje v postupech *petitio principii*, např. při kritice příčin významových změn podle Jílka (psychické, jazykové, kulturně historické a společenské). Argumenty, podobné jako u Ertla, by se už jen opakovaly.

Trávníček sám rozlišil šestero základních významových změn. Jeden z typů nepřímé nominace, tzv. „změna významu samého“, je ilustrován na slově *práce*:

⁹⁰ Ibid., fond F. T., karton 10, redakce Tvorby Fr. Trávníčkovi 8. září 1951.

⁹¹ Brožura *O jazykovém slohu* (Trávníček, 1953a) je pokládána za ukončení etapy diskusí o „idealistické stylistice“ (Mareš, 2009, s. 19; Mareš, 2013) a za „první soustavnější popis“ stylistických faktorů (Hoffmanová et al., 2016, s. 18).

„Práci chápal otrok, feudální poddaný a námezdný dělník za kapitalismu jako tíživé břemeno, kdežto socialistický člověk považuje práci za svou čestnou povinnost ke společnosti, za vnitřní potřebu, za věc slávy, cti a hrdinství, jak řekl Stalin.“ (Trávníček, 1958, s. 57–58)

Někdy se (např. již citovaný Šlosar, 1993, s. 57) uvádí, že ideologické pasáže byly Trávníčkovým publikacím vnuceny jako neústrojný appendix. To byla jistě běžná praxe, zejména v případě učebnic. Ale tři roky po Stalinově smrti, kdy byla vydána historická syntax (Trávníček, 1956), tím spíše v roce 1958, kdy vyšla *Nauka o slovní zásobě*, se už atmosféra ve společnosti začala pozvolna uvolňovat. Navíc porovnáním několika publikací, které vyšly v té době ve Státním pedagogickém nakladatelství, mezi nimi i *Nástinu dějin českého a slovenského jazyka* Antonína Dostála (1956), u nějž bychom to vzhledem k tématu očekávali nejspíše, dospíváme k závěru, že Trávníčkova závislost na východiscích stalinské jazykovědy šla i v případě učebnicových textů často daleko nad rámec běžné a pochopitelné dobové rétoriky.⁹²

Literární dovětek

Z témat, která stojí prozatím poněkud na okraji zájmu Trávníčkových životopisců, je důležité připomenout jeho velmi četné postřehy k literárnímu životu, drobné kritiky a fejetony či analýzy autorského jazyka literárních umělců (Jelínek, 2006, 2008a). Z tohoto hlediska se Trávníčkem dosud nejúplněji zabýval Jan Skutil (1989), který ho řadil mezi „nejlepší odborníky a kritiky na poli naší slovesnosti“ (ibid., s. 184). Těžiště Trávníčkovy literárněkritické tvorby leží v druhé polovině 30. let a v období protektorátu, po roce 1945 se zabýval především otázkami literární stylistiky (ibid.). Pomineme-li otázky starší české literatury (z níž se nejvíce zaobíral Tomášem ze Štítného a Janem Husem), potom je nezbytné připomenout jeho hluboký zájem o moderní literaturu, zejm. o Petra Bezruče (srov. monograficky vydanou dobrosrdečnou půtku o slovo-
tvorné utvářenosti adjektiv *jistebský/jistebnický*, Trávníček – Bezruč, 1936), o Jiřího Mahena nebo o Vladislava Vančuru (Pešta – Vlašín, 1972, tam i přátelská korespondence s dalšími spisovateli).

Všeobecně se uznávají Trávníčkovy zásluhy (spolu s Vítězslavem Nezvalem) o založení moravského literárního časopisu *Host do domu* jako „protiváhy či doplňku“ pražských *Literárních novin* a *Nového života* (Přibáňová, 2015, s. 632), jehož redakční rady byl v letech 1954–1958 předsedou a poté až do své smrti členem. Od roku 1950 byl také předsedou brněnské odbočky Svazu spisovatelů.

Trávníček měl s literárními umělci dobré vztahy, zřejmě proto, že je nementoroval, uznával specifika „básnického jazyka“ a neuplatňoval při hodnocení uměleckých projevů přísně puristická kritéria (Pešta – Vlašín, 1972, s. 97n.). To lze doložit příkladem

⁹² Boček uvádí příklad V. Machka, který, byv důrazně vyzván, aby na ideologické konferenci v Brně v roce 1952 přihlížel „k ústřední tematice konference, jíž je boj proti kosmopolitismu a buržoasnímu objektivismu, a neodbočoval do odlehlé, úzce odborné látky“, bez větších problémů „odbočil“ a publikoval stať o novém výkladu slov *plugъ ‚pluh‘ a *jъstъba ‚jizba‘, v níž se s imperialistickými mocnostmi vypořádal konstatací, že „zminěná slova nejsou germánského původu, jak se doposud převážně myslelo“ (Boček, 2012, s. 97).

již z roku 1921, kdy se vyjadřoval ke kreativní práci se slovesným videm (Neruda: *kdo je (husy) vykrmívá?*) a obhajoval právo umělců na novotvary a odchylky, byť ještě v souladu s puristickou terminologií pracuje s termínem „duch jazyka“ a hledá oporu v historii jazyka a v dialektech:

„Neruda mohl místo »vykrmívá« říci »krmí«. Ale kdyby tito spisovatelé byli přestali na běžných prostředcích, nebyli by přesně vyjádřili to, co vyjádřiti chtěli. Tak Neruda měl na mysli nejen krmení, nýbrž vykrmení hus, ale slovesa vykrmiti nemohl užítí, poněvadž je dokonavé. [...] Jde tedy v těchto a podobných případech o jemné odstíny od běžného způsobu mluvy a jistě by nebylo správné nepřiznávatí spisovatelům právo tyto odstíny vyjadřovati útvary novými, ale tvořenými v duchu jazyka.“ (Trávníček, 1921, s. 205)

Redakce *Naší řeči* zaujala méně tolerantní stanovisko (básníci si „usnadňují veršování“), kladla si otázku, kam sahají hranice analogického tvoření a zda analogický novotvar má „právo v jazyce“: „Nejde jen o to najítí analogii, nýbrž také o to zjistiti, je-li ta neb ona analogie dosud živá, produktivní v určité době a v určitém místě“ (redakce *Naší řeči*, viz Trávníček, 1921, s. 208),

Závěr

Pokusili jsme se analyzovat hlavní etapy života Františka Trávníčka a do jejich kontextu vsadit Trávníčkovo lingvistické dílo. Extenze jeho publikační činnosti je příčinou, proč jsme téma nedokázali vyčerpat v úplnosti – nemohli jsme např. na tomto místě postihnout Trávníčkovu participaci na *Pravidlech českého pravopisu* z roku 1957 nebo na *Slovníku spisovného jazyka českého*, nedotkli jsme se jeho – velmi četných – studií akcentologických, resp. fonetických, velká monografická díla jsme posuzovali jen výběrově, neboť každé z nich má potenciál naplnit samostatnou výzkumnou studii apod.

Neovědění objem Trávníčkova díla je možná příčinou, proč se dosud nedočkal velké životopisné syntézy, ačkoliv představené výsledky naznačují, že by její vznik byl žádoucí. Dalším důvodem může být skutečnost, že Trávníček byl osobností nepochybně kontroverzní, a to zejména v rizikovém období 1. poloviny 50. let, a jeho aktivity nelze přejít prostým poukazem na imperativ doby nebo je pokládat pouze za projev dobového koloritu. To je závažná skutečnost, s níž by se musel každý badatel nepředpojatě vyrovnat.

ARCHIVNÍ FONDY

| | |
|------|--|
| AHMP | Archiv hlavního města Prahy |
| AMU | Archiv Masarykovy univerzity v Brně |
| AUK | Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy |
| MZA | Moravský zemský archiv Brno |
| NA | Národní archiv |
| SOkA | Státní okresní archiv (Blansko) |
| VÚA | Vojenský ústřední archiv |

SEZNAM ZKRATEK

| | |
|-------|---|
| ČAVU | Česká akademie věd a umění |
| ČSAV | Československá akademie věd |
| FF MU | Filozofická fakulta Masarykovy univerzity |
| F. T. | František Trávníček |
| KSČ | Komunistická strana Československa |
| KSSS | Komunistická strana Sovětského svazu |
| MěNV | Městský národní výbor |
| MŠANO | Ministerstvo školství a národní osvěty |
| MŠO | Ministerstvo školství a osvěty |
| MŠVU | Ministerstvo školství, věd a umění |
| MU | Masarykova univerzita |
| NS | Národní shromáždění |
| OČSNR | Odbočka Československé národní rady v Rusku |
| PLK | Pražský lingvistický kroužek |
| UK | Univerzita Karlova |

LITERATURA

- Almanach osvětové práce v našem vojsku (za hranicemi i doma)*. Praha: Česká grafická unie, 1925.
- BAHAR, J. (2008): Můj učitel, ručitel, školitel. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 57: *Linguistica Brunensia*, A 56. Brno: Masarykova univerzita, s. 226–227.
- BARTOŠ, F. (1886): *Dialektologie moravská, 1: Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*. Brno: Matice moravská.
- BARTOŠ, F. (1895): *Dialektologie moravská, 2: Nářečí hanácké a české*. Brno: Matice moravská.
- BAUER, J. (1953): Šedesát pět let akademika Trávníčka. *Časopis Matice moravské*, 72, s. 201–209.
- BAUER, J. (1961): Akademik František Trávníček. *Listy filologické*, 84, s. 303–306.
- BĚLIČ, J. (1958): Akademik František Trávníček sedmdesátníkem. *Slovo a slovesnost*, 19, s. 77–181.
- BĚLIČ, J. (1960–1961): Akademik František Trávníček. *Věstník Československé akademie věd*, 70, s. 703–708.
- BĚLIČ, J. (1972): K české dialektologické terminologii. *Slovo a slovesnost*, 33, s. 169–172.
- BOČEK, V. (2012): I. ideologická konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně a její místo v dějinách československé jazykovědy v 50. letech 20. století. *Dějiny věd a techniky*, 2, s. 88–104.
- BOHÁČ, A. – TRÁVNÍČEK, F. (1913): *Země národa československého* [kartografický dokument]. Praha: Společnost Národopisného musea. Dostupné online na adrese: <http://digitool.is.cuni.cz/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=1038740&silos_library=GEN01>. Cit. 23. 4. 2018.
- CVRČEK, V. (2006a): *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- CVRČEK, V. (2006b): Spory o kodifikaci češtiny jako speciální případ lingvistické polemiky. In: O. Uličný (ed.), *Eurolingua & Eurolitteraria 2006*. Liberec: Technická univerzita, s. 88–107.
- ČECHOVÁ, M. (1985): *Vyučování slohu: úvod do teorie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČECHOVÁ, M. – STYBLÍK, V. (1998): *Čeština a její vyučování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČERMÁK, F. (2004): Hledač podstaty jazyka Vladimír Skalička. In: V. Skalička, *Souborné dílo, I (1931–1950)*. Praha: Karolinum, s. 9–25.
- ČERMÁK, P. – POETA, C. – ČERMÁK, J. (eds.) (2012): *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praha: Academia.
- ČERMÁKOVÁ, J. – MENŠIKOVÁ, M. (2017): Prof. PhDr. František Trávníček, DrSc. In: I. Loskotová a kol., *Internetová encyklopedie dějin Brna*. Dostupné online na adrese: <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=1677>. Cit. 23. 4. 2018.

- DANEŠ, F. (1961): In memoriam Františka Trávnička. *Literární noviny*, 10, 17. 6. 1961, s. 5.
- DICKINS, T. (2000): Changing ideological directions: A study of the Czech dictionary *Slovník jazyka českého* (1937–1952). *Slavonica*, 6, s. 24–74.
- DITTMANN, R. (2017): Jakobsonova první poválečná návštěva Československa roku 1957 ve světle archivů StB. *Bohemica Olomucensia*, 9, s. 8–54.
- DOLEŽALOVÁ, E. (2013): *František Trávniček: Osobnost a dílo se zvláštním přihlédnutím k jeho aktivitám lingvodidaktickým*. Diplomová práce. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.
- DOSTÁL, A. (1956): *Nástin dějin českého a slovenského jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- FIRBAS, J. (1970): Linguistic research in the Brno Philosophical Faculty and its associations with the Linguistic School of Prague. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university, 19, A 18*. Brno: Universita J. E. Purkyně, s. 93–111.
- FIRT, J. (1991): *Knihy a osudy*. Brno: Atlantis.
- FRINTA, A. (1921): O jazykovém zeměpisu. *Národopisný věstník československý*, 14, s. 76–85.
- FRINTA, A. (1927): K rozřídění moravských nářečí. *Národopisný věstník československý*, 20, s. 392–398.
- GEBAUER, J. (1900): *Příruční mluvnice jazyka českého*. Praha: F. Tempský.
- GEBAUER, J. (1963): *Historická mluvnice jazyka českého, 1: Hláskoslovi*. Praha: Československá akademie věd.
- GIGER, M. (2001): Ideologische Auseinandersetzungen in der tschechoslowakischen Linguistik 1947–1955. *Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte*, 5, s. 183–212.
- GREPL, M. (1988): Sto let od narození Františka Trávnička. *Naše řeč*, 71, s. 216–221.
- HAVRÁNEK, B. (1935): K otázce normalisování české spisovné výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 182–183.
- HAVRÁNEK, B. (1961): Za akademikem Františkem Trávničkem. *Slovo a slovesnost*, 22, s. 161–162.
- HAVRÁNEK, B. – NOVÁK, A. – TRÁVNÍČEK, F. – WOLLMAN, F. (1937): Vyučování ruštině do středních škol! *Slovo a slovesnost*, 3, s. 1–2.
- HAVRÁNKOVÁ, M. – PETKEVIČ, V. (eds.) (2014): *Pražská škola v korespondenci: dopisy z let 1924–1989*. Praha: Karolinum.
- HOFFMANNOVÁ, J. – HOMOLÁČ, J. – CHVALOVSKÁ, E. – JILKOVÁ, L. – KADERKA, P. – MAREŠ, P. – MRÁZKOVÁ, K. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- CHLOUPEK, J. (1988): Nad živým dílem Františka Trávnička. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 248–250.
- CHROMÝ, J. (2006): Jiří Haller – osobnost české lingvistiky. *Naše řeč*, 89, s. 234–241.
- JAKOBSON, R. (2015): *Moudrost starých Čechů: komentovaná edice s navazující exilovou polemikou*. Ed. T. Hermann – M. Zelenka. Praha – Červený Kostelec: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Pavel Mervart.
- JAKOBSON, R. – GLANC, T. (2005): *Formalistická škola a dnešní literární věda ruská: Brno 1935*. Praha: Academia.
- JEDLIČKA, A. (1953): Úvod do studia českého jazyka. *Naše řeč*, 36, s. 229–232.
- JEDLIČKA, A. (1961): Za akademikem Františkem Trávničkem. *Naše řeč*, 44, s. 193–199.
- JELÍNEK, J. (2005): *Legionáři na Boskovsku*. Hýsly: Alcor Puzzle a Neolit.
- JELÍNEK, M. (1961a): Základní práce o mluvnici spisovné češtiny. *Naše řeč*, 44, s. 221–228.
- JELÍNEK, M. (1961b): Akademik František Trávniček. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university, 10, A 9*. Brno: Universita J. E. Purkyně, s. 5–15.
- JELÍNEK, M. (2006): Netolerantní postoje prof. Františka Trávnička k jazykovědnému strukturalismu. In: *Literatura určená k likvidaci, 3: Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 7.–8. listopadu 2006*. Brno: Obec spisovatelů, s. 19–25.
- JELÍNEK, M. (2008a): Profesor Trávniček jako slovníkář a teoretik stylu. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university, 57: Linguistica Brunensia, A 56*. Brno: Masarykova univerzita, s. 227–229.
- JELÍNEK, M. (2008b): Život a dílo profesora Františka Trávnička. In: *Sborník Muzea Blansko 2008*. Blansko: Muzeum Blansko, s. 51–55.
- JELÍNEK, M. (2018): *Memoáry: 1942–1971: od okupace do okupace*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- JÓNA, E. (1961): Za akademikem Františkem Trávničkem. *Slovenská řeč*, 26, s. 372–373.

- KARLÍK, P. (2016): České poválečné mluvnictví. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 217–223.
- KARLÍK, P. – PANEVOVÁ, J. (2012): Dva pohledy na vývoj českého poválečného syntaktického myšlení. *Korpus – gramatika – axiologie*, 5, s. 34–53.
- KELLNER, A. (1948): Vědecké dílo prof. dr. Františka Trávnička: Soupis prací Františka Trávnička za léta 1938–1948. In: A. Grund – A. Kellner – J. Kurz (eds.), *Pocta Fr. Trávničkovi a F. Wollmanovi*. Brno: Slovanský seminář Masarykovy university, s. 9–38, 485–532.
- KELLNER, A. (1952): Dialektologická bádání na brněnské filozofické fakultě. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university, I, A 1*. Brno: Filozofická fakulta brněnské university, s. 169–176.
- KLOFEROVÁ, S. (2007): Dialektologie. In: J. Pleskalová – M. Krčmová – R. Večerka – P. Karlík (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, s. 336–376.
- KOMÁREK, M. (1963): Gebauerovo historické hláskosloví ve světle dalšího bádání. In: J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*. Praha: Československá akademie věd, s. 723–765.
- KOMÁREK, M. (1984): Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpci). *Slovo a slovesnost*, 45, s. 257–267.
- KOPEČNÝ, F. (1949): Trávničkova Mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 11, s. 170–182.
- KOPEČNÝ, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KRÁLÍK, S. – VORÁČ, J. (1955): Dialektologická konference v Brně. *Věstník Československé akademie věd*, 64, s. 183–186.
- KŘÍSTEK, V. (1958): K sedmdesátinám akademika Františka Trávnička. *Naše řeč*, 41, s. 113–122.
- KYAS, V. (1967): František Trávniček. In: V. Nekuda (ed.), *První české gymnasium v Brně*. Brno: Músejný spolek, s. 66–67.
- LANGER, F. (1920): Z válečného slovníku. *Naše řeč*, 4, s. 121–124.
- LEŠKA, O. (1993): K Novákovým osudům české lingvistiky. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 132–134.
- MALČÍK, P. (2015): František Trávniček a otázka československého jazyka. *Jazykovědné štúdie*, 32, s. 518–520.
- MAREŠ, P. (2009): Nepatřičnost psychologizujícího přístupu ke stylu? Leo Spitzer a česká stylistika. In: O. Uličný (ed.), *Eurolingua & Eurolitteraria 2009*. Liberec: Technická univerzita, s. 17–20.
- MAREŠ, P. (2013): O jazykovém slohu: Brožura Františka Trávnička a její místo ve vývoji české stylistiky. In: K. Klímová – I. Kolářová – J. M. Tušková (eds.), *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Brno: Masarykova univerzita, s. 43–47.
- MATHESIUS, V. (2016): *Obsahový rozbor současné angličtiny*. Praha: Karolinum.
- MAZON, A. (1920): *Lexique de la guerre et de la révolution en Russie (1914–1918)*. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion.
- MORAVEC, Z. (2010): *Čistky na brněnských univerzitách v letech 1948–1949*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- MŘÁZEK, R. (1961): Akademik František Trávniček. *Československá rusistika*, 6, s. 243–246.
- NEKUDA, V. (ed.) (1967): *První české gymnasium v Brně*. Brno: Músejný spolek.
- NOVÁK, P. (1991): K poválečným osudům české lingvistiky. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 183–193.
- NÜBLER, N. – BISKUP, P. – KRÉSIN, S. (2016): Vid (aspekt). In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1978–1988.
- OBERPFLACER, F. (1931): Za profesorem Josefem Zubatým. *Naše řeč*, 15, s. 81–92.
- PANEVOVÁ, J. (1993): Ještě pár slov k poválečným osudům české lingvistiky. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 129–132.
- PECIAR, Š. (1961): Za akademikem Františkem Trávničkem. *Jazykovědný časopis*, 12, s. 177–178.
- PEŠEK, O. (2013): Le structuralisme fonctionnel pragois face au stalinisme: bouleversements, soubresauts et paradoxes. *Echo des études romanes*, 9, s. 5–20.
- PEŠTA, P. – VLAŠKA, Š. (1972): Spisovatelé Františku Trávničkovi: Výběr z korespondence. *Sborník Národního muzea v Praze: Řada C – literární historie*, 17 (4–5), s. 97–161.
- PETRAŇ, J. – PETRAŇOVÁ, L. (2015): *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Karolinum.

- POSPÍŠIL, I. (2016): Brnenskaja sud'ba Romana Jakobsona v prizme vota separata. *Pytannia literaturo-znavstva*, 94, s. 68–81.
- PRAŽSKÝ LINGUISTICKÝ KROUŽEK (1938): *Soupis prací Františka Trávnička a Franka Wollmana k jejich padesátce*. Praha: Pražský lingvistický kroužek.
- PŘIBÁŇOVÁ, A. (2015): Host v rajhradském klášteře. *Česká literatura*, 63, s. 632–634.
- REDAKCE (1920): Sbírejme válečná slova. *Naše řeč*, 4, s. 16–19.
- RUSÍNOVÁ, Z. (2007): Slovtvorba. In: J. Pleskalová – M. Krčmová – R. Večerka – P. Karlík (eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, s. 249–273.
- SKUTIL, J. (1989): František Trávniček jako literární kritik. In: J. Kubiček (ed.), *Kurt Konrad – spoluvůdce pokrokové kulturní politiky a literární kritika na Moravě v letech 1918–1938: Sborník z konference, Třebíč 13. října 1988*. Brno: Státní vědecká knihovna – Muzejní a vlastivědná společnost, s. 184–194.
- ŠLECHTOVÁ, A. – LEVORA, J. (2004): *Členové České akademie věd a umění 1890–1952*. Praha: Academia.
- ŠLOSAR, D. (1988–1989): Akademik Trávniček *1888. *Český jazyk a literatura*, 39, s. 31–35.
- ŠLOSAR, D. (1993): Trávničkův přínos k diachronii. In: *Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropské kontextu*. Brno: Masarykova univerzita, s. 55–57.
- ŠLOSAR, D. (2008): Úvody do českého jazyka. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 57: Linguistica Brunensia, A 56*. Brno: Masarykova univerzita, s. 229–230.
- ŠMEJKALOVÁ, M. (2005): Jazyk československý na českých a slovenských středních školách mezi učebními osnovami z let 1919 a 1927. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 32–47.
- ŠMEJKALOVÁ, M. (2010): *Čeština a škola – úryvky skrytých dějin*. Praha: Karolinum.
- ŠMEJKALOVÁ, M. (2015): *Praporu věren i ve ztraceném boji: Vladimír Šmilauer – život a dílo filologa (1895–1983)*. Praha: Academia.
- ŠMEJKALOVÁ, M. (2017): Dva světy jazykovědné bohemistiky v období protektorátu. In: L. Antošíková (ed.), *Zatemněno: Česká literatura a kultura v protektorátu*. Praha: Academia, s. 59–84.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2016): *Česká ortoepická kodifikace*. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠVAGROVSKÝ, Š. – ONDREJOVIČ, S. (2004): Východoslovenský jazykový separatizmus v 19. a 20. století. *Slovenská řeč*, 69, s. 129–150.
- TOMAN, J. (2011): *Příběh jednoho moderního projektu*. Praha: Karolinum.
- TOMAN, J. (ed.) (2017): *Angažovaná čítanka Romana Jakobsona: Články, recenze, polemiky 1920–1945 a Moudrost starých Čechů*. Praha: Karolinum.
- TRÁVNIČEK, F. (1911a): Příspěvek k otázce přehlásky *a – ě* v nářečích moravských. *Listy filologické*, 38, s. 21–28.
- TRÁVNIČEK, F. (1911b): Kak naučit'sja po češski? *Časopis pro moderní filologii*, 1, s. 160–161.
- TRÁVNIČEK, F. (1918): Významné jubileum. *Československý denník*, 1, 30. 5. 1918, s. 1–2.
- TRÁVNIČEK, F. (1919a): 1. Opatrovati co či čeho? 2. Povolánu býti. 3. Kouknouti, koukati. *Naše řeč*, 3, s. 234–239.
- TRÁVNIČEK, F. (1919b): Čes. vzhůru. *Listy filologické*, 46, s. 177–181.
- TRÁVNIČEK, F. (1920a): Z ruské jazykozpytné literatury v době války. *Listy filologické*, 47, s. 255–256.
- TRÁVNIČEK, F. (1920b): Příspěvek k mluvě naší sibiřské armády. *Naše řeč*, 4, s. 203–209.
- TRÁVNIČEK, F. (1921): O jedné stránce slovesa v našem písemnictví. *Naše řeč*, 5, s. 193–210.
- TRÁVNIČEK, F. (1923): *Studie o českém vidu slovesném*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- TRÁVNIČEK, F. (1924): *O českém jazyce*. Praha: Melantrich.
- TRÁVNIČEK, F. (1926): *Moravská nářečí*. Praha: Národopisná společnost československá.
- TRÁVNIČEK, F. (1934): *Mluvnice na škole národní nižšího i vyššího stupně a na nižším stupni školy střední*. Praha: Státní nakladatelství.
- TRÁVNIČEK, F. (1935): *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich.
- TRÁVNIČEK, F. (1937): Základy československého slovosledu. *Slovo a slovesnost*, 3, s. 78–86.
- TRÁVNIČEK, F. (1940): *Nástroj myšlení a dorozumění: Hrst úvah o spisovné češtině*. Praha: F. Borový.
- TRÁVNIČEK, F. (1941): *Stručná mluvnice česká*. Praha: F. Borový.

- TRÁVNÍČEK, F. (1942): O jazykové správnosti. In: B. Havránek – J. Mukařovský (eds.), *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, s. 104–228.
- TRÁVNÍČEK, F. (1943): *O vyučování slohu*. Brno: Ústřední učitelství a knihkupectví.
- TRÁVNÍČEK, F. (1946): Proč jsem komunistou. *Dnešek*, 1, s. 103–104.
- TRÁVNÍČEK, F. (1947): Latina. *Dnešek*, 2, s. 105–107.
- TRÁVNÍČEK, F. (1948): *Mluvnice spisovné češtiny, 1: Hláskosloví – Tvoření slov – Tvarosloví*. Praha: Melantrich.
- TRÁVNÍČEK, F. (1949): *Mluvnice spisovné češtiny, 2: Skladba*. Praha: Melantrich.
- TRÁVNÍČEK, F. (1950): Akademik Marr a jeho směr v jazykozpytě. *Naše řeč*, 34, s. 1–6.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny, 2: Skladba*. 3., v Slovánském nakl. 1., opr. a dopl. vyd. Praha: Slovánské nakladatelství.
- TRÁVNÍČEK, F. (1952): O poměru mezi češtinou a slovenštinou se stanoviska marxismu. *Tvorba*, 21, s. 165–166.
- TRÁVNÍČEK, F. (1953a): *O jazykovém slohu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TRÁVNÍČEK, F. (1953b): Stalinská epocha jazykovědy. *Naše řeč*, 36, s. 129–139.
- TRÁVNÍČEK, F. (1956): *Historická mluvnice česká, 3: Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TRÁVNÍČEK, F. (1958): *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TRÁVNÍČEK, F. (1959): Zpráva o učebnicích. *Český jazyk a literatura*, 9, s. 110–124.
- TRÁVNÍČEK, F. – BEZRUC, P. (1936): *Jistebský či jistebnický?* Brno: [s. n.].
- TYL, Z. (1958): Soupis prací akademika Františka Trávnička za léta 1948–1958. In: *Studie ze slovanské jazykovědy: Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávnička*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 469–476.
- ULLRICHOVÁ, J. (1988): *František Trávniček: 17. 8. 1888 – 6. 6. 1961: Personální bibliografie*. Brno: Státní vědecká knihovna.
- URBÁŠEK, P. – PULEC, J., a kol. (2003): *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- VÁŠA, P. – TRÁVNÍČEK, F. (1937): *Slovník jazyka českého*. Praha: F. Borový.
- VÁŠEK, A. (1962): Soupis prací akademika Františka Trávnička za léta 1958–1962. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 11, A 10*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 231–234.
- VEČERKA, R. (2008): Vzpomínka na Trávnička badatele a učitele. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 57: Linguistica Brunensia, A 56*. Brno: Masarykova univerzita, s. 231–232.
- VESELÝ, L. (2014): *Gramatické studie, 1: Příspěvky k české aspektologii*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- VEY, M. – MAZON, A. (1962): František Trávniček (1888–1961). *Revue des Études slaves*, 41, s. 378–381.
- VONDRÁČEK, M. (2006): Jazyk je můj. In: O. Uličný (ed.), *Eurolingua & Eurolitteraria 2006*. Liberec: Technická univerzita, s. 47–53.
- VYKYPĚL, B. (2008): *Život a dílo Adolfa Erharta: kapitola z dějin české vědy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- VYKYPĚL, B. (2013): *Skizzen zur linguistischen Historiographie*. München: Lincom Europa.
- ZÁVODSKÝ, A. (ed.) (1960): *Vám poděkování a lásku vám: Filozofická fakulta v Brně k 15. výročí osvobození ČSR*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ZELEŇKA, M. (1992): Několik poznámek k Jakobsonově habilitaci na Masarykově univerzitě v letech 1932–1933. *Slavia*, 61, s. 73–81.
- ZUBEC, T. (2011): *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, ve srovnání s univerzitami v Brně a Olomouci v bouřlivých letech 1947–1950*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŽAŽA, S. (1988): Rusistika v díle Františka Trávnička. *Československá rusistika*, 33, s. 191–192.
- ŽAŽA, S. (2008): Místo Františka Trávnička ve vývoji české rusistiky. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 57: Linguistica Brunensia, A 56*. Brno: Masarykova univerzita, s. 230–231.

Katedra českého jazyka PedF UK
 M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1
 <martina.smejkalova@pedf.cuni.cz>